

MONS. KAN. K.GAŠČIŪNAS

Telšių kunigų seminarija

JĖZAUS KRISTAUS ISTORIŠKUMAS NEKRIKŠČIONIŲ ISTORIKŲ RAŠTUOSE

IŽANGA

Ar gyveno Kristus? Šis klausimas gal ne vienam atrodo beprasmiškas. Argi galima abejoti Kristaus istoriškumu? Juk šiandien visas pasaulis tuo neabejoja. Kristaus mokslu remiasi visa krikščioniškoji kultūra. Krikščionybė pakeitė pasaulio veidą, išugdė pulkus didvyriškų kankinių, per savo kraują ir kankinystę laimėjusi pergalę ji turėjo turėti savęs vertą steigėją¹.

Kai kalbame apie aristotelizmą, turime galvoje jo autorių Aristotelį, kai mąstome apie tomizmą, tai žinome, kad jo autorius – Tomas Akvinietis. Kai kalbame apie krikščionybę, tai logiškai turime pripažinti jos autorių. O kas yra tas krikščionybės autorius? Visi krikščioniškieji šaltiniai ir paminklai liudija, kad krikščionybės autorius, steigėjas yra Kristus². Dėl Kristaus apaštalai ėjo į pasaulį ir jo vardu skelbė Evangeliją. Dėl jo mirė pirmųjų amžių kankiniai. Dėl Kristaus ir jo vardu grūmėsi per tris šimtus metų jauna krikščionybė su pagoniškąja Roma. Juk Kristaus mokslo išpažinėjai tuomet slėpėsi katakombose, liejo kraują, ėjo į ugnį, amfiteatruose buvo draskomi žvėrių, kapojami pagoniškosios imperijos kalavijais³. Visur krikščionys ėjo su tuo pačiu šūkiu lūpose: „Man gyvenimas – tai Kristus, o mirtis – tik laimėjimas“⁴. Ar krikščionys laimino, ar teisė, ar gyveno, ar mirė, – vis su tuo pačiu Kristaus vardu lūpose. Nė viena religija nėra taip glaudžiai susijusi su savo steigėju kaip krikščionybė⁵. Istorinė krikščionybė išaugo ir rėmėsi istorinio Kristaus pagrindu. Jau I a. ir II a.

¹ P.Dovydaitis, *Kristaus problema*, Kaunas, 1914, p. 4.

² Plg. G.Esser, J.Mausbach, *Religion Christentum Kirche*, II, 5; J.Kosel, F.Pustet, *Komm.-Ges.* 1923, p. 313; Von G.Esser, *Jesus Christus der gottliche Lehrer der Menschheit*; F.Tillman, *Die Quellen des Lebens Jesu*, p. 1-2.

³ Plg. P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

⁴ Fil 1, 21.

⁵ Plg. G.Esser, *Jesus Christus, der gottliche Lehrer der Menschheit*; G.Esser-Mausbach, *Religion Christentum Kirche*, p. 313.

pradžioje apie Kristų kalba ir pagoniškieji istorikai, imperatoriai⁶. Žydai irgi negali nutylėti istorinio Kristaus fakto⁷. Kad ir kaip nekęsdami krikščionybės, vis dėlto visi pripažindavo, kad jos autorius yra Kristus. Ir reikia pasakyti, kad tuo klausimu niekas nemėgino abejoti septyniolika su viršum amžių⁸. Tik XVIII-XIX a. kai kurie protai, paveikti moderniosios, ypač Hegelio, idealistinės filosofijos, nesiskaitymai su realiais istoriniais faktais, pradėjo kelti abejones dėl Kristaus egzistencijos arba visai neigti jo istoriškumą⁹. Norint sužinoti tiesą, nieko kito nebelieka, kaip tik peržiūrėti istorinius argumentus, patvirtinančius istoriškumą. O norėdami sužinoti, ar Kristus tikrai gyveno, turime pažiūrėti, ar yra istorijoje jo istoriškumą patvirtinančių liudijimų, faktų. Jeigu yra pakankamai liudijimų ir istorinių faktų, kurie morališkai ir istoriškai patvirtina Kristaus egzistavimą, tai savaime atkris visos teorijos, kurios bando įtikinti, kad Kristus nebuvo.

Pirmiausiai panagrinėsime, kada Kristaus istoriškumas pradėtas neigti ir kodėl.

Po to pažvelgsime į seniausius žydų ir pagonių liudijimus, įrodančius Kristaus istoriškumą.

Mes čia nenagrinėsime seniausių krikščionių liudijimų. Kodėl? Ogi todėl, kad daugelis Kristaus neigėjų teigia, kad, be krikščionių, niekas daugiau apie Kristų, kaip apie istorinį asmenį, nėra kalbėjęs. Žinoma, niekas nepateikia tokio išsamaus ir tikro Kristaus istoriškumo liudijimo, kaip jo mokiniai ir artimieji, kurie kartu su juo gyveno, girdėjo jo kalbas ir pagaliau už jį mirė. Tačiau dėl minėtos Kristaus neigėjų pozicijos paliksime krikščionių liudytojus nuošalyje ir pamėginsime atversti pačius seniausius nekrikščionių liudijimus ir pažiūrėsime, ko jie verti.

KRISTUS IR ISTORIJA

Kaip minėjome, beveik iki pat XVIII a. pabaigos niekas nemėgino ginčyti Kristaus istoriškumo. Pirmieji krikščionybę be Kristaus pagrįsti bandė prancūzai Fr.Volney ir Ch. Fr.Dupuis¹⁰. Jie nė nekėlė klausimo, ar Kristus gyveno, ar ne. Jie aiškino, iš kur kilusi krikščionybė kaip religija. Fr.Volney veikale „Les ruines ou meditations sur les revolutions des Em-

⁶ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44; Kirch, Nr. 22-24; p. 30-32.

⁷ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 18, 4, 6; 20, 8.

⁸ Plg. G.Esser, min. veik., p. 18.

⁹ Ten pat, p. 18-19; B.Čėsnyš, *Jėzus Kristus*, Kaunas, 1944, p. 11; P.Dovydaitis, *Kristaus problema*; K.Adam, *Jesus Christus*, t. 5, Augsburg, 1938, p. 62-63.

¹⁰ P.Dovydaitis, min. veik., p. 21; P.Venckus, *Fundamentalinės teologijos paskaitos*, Kaunas, 1933, p. 7.

pires“ (1791 m.) ir Ch. Fr. Dupuis veikale „L'Origine de tous cult ou religion universalle“ (1794 m.) apibūdino krikščionybę kaip Saulės mito religiją¹¹. Pagal juos, ši religija kilusi iš pagonių saulės garbinimo. Jie manė krikščionybėje apsieisį be Kristaus ir bandė sukelti bent abejonę, ar išvis toks Kristus gyveno? Štai kaip jie kelia šį klausimą: „Jeigu klausiama, ar egzistavo žmogus šarlatanas ar filosofas, vadinęs Kristumi ir įsteigęs šio vardo senovės Mitros, Adonio ir kt. misterijas, mūsų tyrinėjimui turi mažą reikšmę, ar jis egzistavo, ar ne. Mes tikime, kad ne“¹². Pasak Volney ir Dupuis, iš Kristaus telieka tik saulės simbolis: „Jeigu šiuo klausimu norima žinoti, ar Kristaus būtybė reali, ar ideali, aišku, jog ji yra reali būtybė, nes mes įrodėme, kad jis yra saulė“¹³. Matome, šie Saulės religijos kūrejai visai nesigilino į istorinius argumentus, pagrindžiančius Kristaus istoriškumą, o tik savotiškai samprotaudami vienu mostu, be jokio įrodymo nubraukia Kristaus istoriškumą ir savavališkai jį paskandina tarp kitų mitų. Jie neieško istorinių argumentų ir nemėgina laikytis mokslinio istorinio metodo su visiems žinomais argumentais, pagrindžiančiais Kristaus istoriškumą. Jie, kaip matėme, tiesiog kelia klausimą: „Ar jis gyveno, ar ne?“ Ir patys atsako: „Mes tikime, kad ne“. Istorijos faktus pavadinti iliuzija ir įsivaizduoti nesamus dalykus ar nepagrįstas galimybes, žinoma, jų lakios fantazijos reikalas. Tačiau reikia pabrėžti, kad nieko geresnio nesugalvojo ir kiti Kristaus neigėjai. Čia kaip tik labai svarbu pabrėžti, kad Kristaus istoriškumo neigimas kilo ne dėl istorinių įrodymų silpnumo, bet savotiškų filosofijos srovių ir tam tikros dvasios laiko poveikio. Tuo mes tuoj įsitikinsime.

Nuo XV a. prasidėjo mėginimai filosofiją atplėšti nuo teologijos ir net jai ją iškelti kaip prieštarą¹⁴. Maždaug nuo XVI a. iki XVIII a. susikuria filosofija, jau visai priešinga scholastikai¹⁵. Pagaliau Renesansas ir Šviečiamoji epocha deda visas pastangas paneigti visa tai, kas yra antgamtiška, ir savo žvilgsnį nukreipia tik į gamtą, į šį pasaulį¹⁶. Pradedama pulti scholastika ir pamažu ietys nukreipiamos į krikščionišką teologiją ir Bažnyčią¹⁷. Čia krikščionių religijos destruktvyviniam darbui Liuteris įdėjo gal daugiausiai pastangų. Pagoniškasis humanizmas puolė scholastiką, krikščionybę ir Bažnyčios autoritetą, o Liuteris, 1520 m. Vitenberge viešai

¹¹ P. Dovydaitis, min. veik., p. 21–22.

¹² Ch. Fr. Dupuis, *Abrege de l'origine de tous les cultes*, cit. pagal: P. Dovydaitis, *Kristaus problema*, p. 232.

¹³ P. Dovydaitis, min. veik., p. 23.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ A. Stöcklis, *Filosofijos istorijos bruožai*, t. 4, Kaunas, 1926.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 209.

sudegindamas bulę, išvis paneigė Bažnyčios autoritetą¹⁸, religijos srityje paskelbė visišką individualizmą. Taip jis atidarė kelius įvairiausiems Šventojo Rašto iškraipymams¹⁹. Tuo tarpu Anglijoje atsiranda deizmo srovė. Iš pradžių Eduardas Herbertas Cherbury (1581–1648) įkūrė religinę natūralizmą, iš kurio paskui atsirado laisvamanybė²⁰. Kaip matome, čia susiformavo religija ne tik be Bažnyčios, bet ir be Apreiškimo²¹. Ši laisvamaniškos srovės deizmą Hume (1711–1776) privedė prie visiško ateizmo. Pasak jo, religija yra gamtos garbinimo ir žmogaus baimės produktas²². Taigi ir krikščionybė yra žmogaus fantazijos kūryba!

Kiti, kaip Baruchas Spinoza (1632–1677), pasigavęs Dekarto klaidingos substancijos supratimo sąvoką, suformulavo filosofijoje visišką panteizmą²³. Panteizmo sąvoka vadovaudamasis, jis sukūrė savotišką krikščionybės ir kristologijos teoriją, pagal kurią pozityvaus apreiškimo išvis nėra. Dvasinis Kristus esąs visuose daiktuose, o ypač žmogaus dvasioje aukščiausiu laipsniu pasireiškusi Dievo amžinoji išmintis. O ar Kristus kaip konkretus žmogus gyveno, ar ne, krikščionybei ir kristologijai visai nesvarbu²⁴.

Panašios nuomonės apie kristologiją buvo ir vokiečių Hermannas Samuelis Reimarus (1694–1768). Nors ir puldamas panteizmą²⁵, tačiau, kaip ir Spinoza, atskyrė istorišką Kristų nuo dvasinio-dogminio Kristaus ir kristologiją susiejo su simbolizmu²⁶. Visų šių antgamtiškumui, Bažnyčiai, Apreiškimui priešingų idėjų ir kristologinio simbolizmo veikiamas ir susikūrė Fr.Volney ir Ch.Fr.Dupuis Kristaus Saulės mitas, kur Kristus laikomas tik saulės simboliu.

Kaip matome, ne iš karto buvo pasikėsinta į Kristaus istoriškumą. Kristaus neigėjai atėjo į istoriją pamažu, žingsnis po žingsnio. Jiems kelią tiesė ne istorikai, bet Renesanso pagoniškieji filosofai, tos epochos antikrikščioniška dvasia ir natūralistiškai bei ateistiškai nusiteikę rašytojai. Ši krikščionybės ir kristologijos sudarkymą toliau varė ypač šie rašytojai filosofai: Voltaire (1694–1778), Rousseau (1712–1778), Lessing (1729–1783), Jan Lametre (1709–1751), Diderot (1713–1784), D’Lambert (1717–

¹⁸ Plg. Hartmann, *Weltgeschichte*, p. 14.

¹⁹ Plg. A.Alekna, *Bažnyčios istorija*, t. 3, Tilžė, 1923, p. 153.

²⁰ A.Stöcklis, min. veik.: „Cherbury prieš antgamtinę krikščionių religiją pastatė vadinamą prigimtinę religiją, kuri viena tesanti tikra ir teisėta <...> Mūsų protas vedas tik į prigimtinę religiją“.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat, p. 253.

²³ Plg. ten pat, p. 255–256.

²⁴ Plg. ten pat, p. 258; P.Dovydaitis, min. veik., p. 97.

²⁵ A.Stöcklis, min. veik., p. 270.

²⁶ G.Esser, J.Mausbach, min. veik., p. 327.

1783). Jie savo raštais platino kitų klaidingas teorijas apie krikščionybę ir Kristų, labai smarkiai puolė istorinius Bažnyčios pagrindus²⁷. Jie žūtbūt stengėsi įtikinti, kad krikščionybėje jokio atgamtiškumo negali būti. Visa, kas atgamtiška, yra pasakos arba mitai. Pasak jų, kiekvienos religijos pagrindas yra ne istoriniai faktai, bet žmogaus fantazija.

Pagaliau iškilo I.Kantas (1724–1804) su savo grynojo ir praktinio proto kritine filosofija. Jis galutinai baigė formuluoti švietėjų, natūralistų ir panteistų aiškinimus apie racionaliąją kristologiją ir Šventąjį Raštą²⁸. Pasak Kanto, „Šventojo Rašto kalba apie pirmojo žmogaus nusikaltimą reiškia tik tai, kad į kiekvieną mūsų nusikaltimą pagal protinę jo kilmę reikia taip žiūrėti, tartum žmogus tiesiog iš nekaltumo būsenos būtų į nuodėmę įpuolęs...“ Dievo Sūnus, pagal Kantą, yra ne kas kita, kaip visiškai moraliskai tobula žmonijos idėja. Jei Šventasis Raštas moko, jog Dievo Sūnus esąs priėmęs žmogaus prigimtį ir iki vergiškumo nusižeminęs, tai reiškia, jog toji aukščiausio moralinio tobulumo žmonijos idėja taip pat ir žmogaus protui yra idealas, kurio žmogus turi siekti²⁹. Kantas istoriškojo Kristaus neneigia, tik sako, jog „istorinis Jėzus <...> visai nepažįstamas ir visai nėra joks objektas. Visa, kas jo gyvenime stebuklinga, – tai arba simboliai, arba pasakos“³⁰.

Kanto suformuluotą transcendentinį idealizmą toliau plėtojo Johanas Gottliebas Fichte (1762–1814), Friedrichas Vilhelmas Josephas Schellingas (1775–1845) ir Georgas Vilhelmas Friedrichas Hegelis (1770–1831). Jie savo idealistine filosofija krikščionybę ir Kristų nustūmė už istoriškumo ribų į subjektyvizmo ir absoliutaus idealizmo ūkanas. Jų idealistinėje filosofijoje visas apčiuopiamas materialusis pasaulis pranyksta kažkur idėjų šešėlių pasaulyje ir tampa nebesuvokiamas³¹. Todėl jiems išnyksta ir realus istorinis mokslas. Jis paskęsta nerealiuose idėjų apraiškose. Kristus kaip konkretus istorinis asmuo visai nebeturi vietos. Jis pranyksta simbolikos miglynuose³².

Ši filosofija ir buvo tas lopšys, kuriame priaugo įvairiausio plauko simbolių apie Kristų³³. Pasigavę šios filosofijos apriorinius teiginius kai kurie protai pradėjo neigti Kristaus istoriškumą. Tiubingeno profesorius Ch.Baueris (1792–1860) ir jo mokinys F.Straussas, vadovaudamiesi aprioriniais Hegelio filosofijos teiginiais, pirmieji užsimojo sunaikinti Evange-

²⁷ Plg. A.Stöcklis, min. veik., p. 261–268; P.Dovydaitis, min. veik., p. 96.

²⁸ Plg. A.Stöcklis, min. veik., p. 273–290; P.Dovydaitis, min. veik., p. 99.

²⁹ Plg. A.Stöcklis, min. veik., p. 290.

³⁰ P.Dovydaitis, min. veik., p. 99.

³¹ Plg. A.Stöcklis, min. veik., p. 295–310.

³² Plg. ten pat, p. 302–304.

³³ Plg. F.Meffert, *Die geschichtliche Existenz Christi*, t. 13, Volksvereins Gmbh Gladbach, 1921, p. 22–95.

lijų, Apaštalų laiškų ir Kristaus istoriškuosius pagrindus³⁴. Bruno Baueris (1809–1882) ir jo veikalas „Christus und Cezaren“ (1872) šį Kristaus nai-kinimo darbą varė toliau³⁵. Pasak jo, krikščionybę įkūrė ne Kristus, bet romėnų filosofas stoikas Seneka. Kristus – tai fantazijos produktas³⁶. Būdingieji Kristaus bruožai esą paimti iš atskirų Romos imperatorių³⁷.

Šią Kanto–Hegelio–Bauerio kristologinę pakraipą toliau plėtojo A.Kalthofas, P.Jansenas, Kautskis, Smithas, Maurenbrecheris ir kt.³⁸

Visas tas abstrakčias teorijas sukonkretino Hartmanas, stengdamasis kuo labiau sunaikinti visus krikščionybės istoriškumo elementus³⁹.

Hartmano mokinys A.Drewsas savo knygoje „Die Christusmithe“ užsimoja dar toliau neigdamas Kristaus istoriškumą⁴⁰. Jis čia įdiegė naują propagandos metodą. Prof. P.Venckus jį šitaip apibūdina: „Laikydamasis mitologinio Kristaus aiškinimo, jis surinko tai, ką pirmtakai buvo kalbėję“. Tačiau Drewsas savo idėjoms skleisti parinko kitą, sėkmingesnę būdą: jis ėmė važinėti su paskaitomis, kurios tuomet Vokietijoje buvo naujas dalykas. Be to, Drewsas mokejo griežtai kalbėti ir savo mintims duoti tariamą moksliskumą⁴¹. Reikia pasakyti, kad Drewsui anuomet pavyko daug kam sukelti abejonių dėl Kristaus istoriškumo. Kita vertus, šie visi Kristaus neigėjai suteikė progą pasakyti savo nuomonę šiuo klausimu rimtiems istorijos mokslo vyrams. Jie stojo į kovą su istorijos mokslo žalotojais. Tarp jų buvo ne tik katalikų, bet ir protestantų, žydų ir kitų įsitikinimų mokslininkų⁴². Iš katalikų čia minėtini: Franzas Meffertas⁴³, M.Federis⁴⁴, O.Graberis⁴⁵, L. de Grandmaisonas⁴⁶, Jan Szymeczko⁴⁷ ir kt. Iš protestantų, liberalų ir žydų minėtini: A.Harnackas⁴⁸, Jülicheris⁴⁹, Sodenas⁵⁰, Weissas⁵¹, G.Kleinas⁵² ir kt. Jie pamažu, remdamiesi istoriniais fak-

³⁴ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 10–11.

³⁵ Plg. J.Szymeczko, *Jesus Christus*, Kraków, 1913, p. 33.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Ten pat, p. 34.

³⁸ Plg. F.Meffert, min. veik., p. 25–36; P.Dovydaitis, min. veik., p. 6–20, 101.

³⁹ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 6–20, 101.

⁴⁰ Ten pat, p. 102; P.Venckus, min. veik., p. 8.

⁴¹ Ten pat.

⁴² P.Venckus, min. veik., p. 8; F.Meffert, min. veik., p. 36–95; J.Szymeczko, min. veik., p. 25–62.

⁴³ *Die geschichtliche Existenz Christi*, t. 13, M.Gladbach, 1921.

⁴⁴ *Jesus Christus*, t. 2, Paterborn, 1920, p. 80–143; P.Venckus, min. veik., p. 9.

⁴⁵ *Im Kampfe um Christus*, Graz, 1920; P.Venckus, min. veik., p. 9.

⁴⁶ J.Szymeczko, *Jesus Christus*, Kraków, 1913.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ *Das Wesen Christentums*.

⁴⁹ *Hat Jesus gelebt?* P.Venckus, min. veik.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ *Jesus von Nasareth. Mythos oder Geschichte?* 1910; P.Venckus, min. veik.

tais, Kristų sugražino iš apriorinių-subjektyviųjų nusistatymų, idealistinės filosofijos simbolizmo ir fantazijos sferų į realios, konkrečiais faktais paremtos istorijos plotmę. Ir šiandien, pasak istoriko F.Mefferto, Kristaus istoriškumo neigimas tikram istorikui gali sukelti tik šypseną⁵³.

KĄ SAKO APIE KRISTŲ I IR II a. ISTORIKAI NEKRIKŠČIONYS

Atverskime artimiausius Kristui istorijos puslapius ir pažiūrėkime, ką jie sako apie Kristų? Tai istorikų nekrikščionių raštai. Pirmiausiai žydų. Kodėl? Ogi todėl, kad, kaip liudija krikščionys, Kristus čia gimė, čia skelbė savo mokslą, Izraelio sostinėje buvo nukankintas. Taigi Izraelio tauta glaudžiai susijusi su Kristumi, ir žydai turėjo jį pažinti. Istorijos mokslas mums atskleidžia žydų tautos vyresniųjų ir privilegijuotųjų panieką bei neapykantą krikščionybei ir Kristui. Todėl daug ko iš jų apie Kristų sužinoti negalime tikėtis. Vis dėlto šį tą, kad ir nenorėdami, jie turėjo prasitarti.

ŽYDAI APIE KRISTŲ. Vienas iš žymiausių žydų filosofų, gyvenusių kartu su Kristumi, – Filonas Aleksandrietis. Jis gyveno ne pačioje Palestinoje, o tolokai nuo jos – Egipto Aleksandrijoje. Apie jo gyvenimą sužinojome tik iš netiesioginių šaltinių. Kai Aleksandrijoje pradėjo išsigalėti antisemitizmas, tenai gyvenę žydai siuntė Filono vadovaujamą delegaciją į Romą, pas imperatorių Kaligulą⁵⁴. Ta kelionė aprašyta veikale „De legatione ad Caium“, čia autorius save vadina seniu⁵⁵. Tarkime, kad tas „senis“ turėjo 60–70 m., tad jo gimimo metai būtų 22–32 m. prieš Kristų. Vadinas, Filonas Kristui mirštant galėjo turėti maždaug 55–65 m. Tačiau apie Kristų jis nieko nekalba. Kristaus istoriškumo neigėjai (B.Baueris, Kalthoffas ir kt.) suformuluoja *tylėjimo argumentą*⁵⁶. Tačiau be jokio pagrindo. Šis Filono tylėjimas nepatvirtintų Kristaus istoriškumo tik tada, jei būtų nuginčijamai įrodyta, kad Filonas specialiai būtų buvęs įpareigotas parašyti apie Kristų⁵⁷.

Tačiau pažvelgus į Filono gyvenamą vietą, raštus ir jo pažiūras, išryškėja kaip tik priešinga tiesa. Pirmiausiai jis gyvena ne Judėjoje, bet Egipto Aleksandrijoje. Reikia pasakyti, kad Aleksandrijos žydai gyveno

⁵² Jesus eine historische Persönlichkeit? P.Venckus, min. veik.

⁵³ P.Venckus, min. veik., p. 119–120.

⁵⁴ Plg. F.Meffert, min. veik., p. 109.

⁵⁵ P.Dovydaitis, min. veik., p. 104–105.

⁵⁶ Ten pat; A.Stöcklis, min. veik., p. 77; F.Meffert, min. veik., p. 110.

⁵⁷ P.Venckus, min. veik., p. 15; P.Dovydaitis, min. veik., p. 105.

gana savitą gyvenimą⁵⁸. Ne viskas jiems rūpėjo, kas vyko Judėjoje. Be to, turint galvoje Aleksandrijos atstumą nuo Judėjos, reikia sutikti, kad anomis susisiekimo priemonėmis iš Judėjos žinios ateidavo gana pavėluotai, o kai kurios visai jos nepasiekdavo. Taigi ir apie Kristų, kuris taip trumpai veikė toli, Galilėjoje, Filonas galėjo visai nežinoti, arba būti tik šį tą iškreiptai girdėjęs, kas jam atrodė net dėmesio nėra verta⁵⁹.

Antra, Filonas buvo filosofas, išsąmoninęs Platono, Pitagoro ir judaizmo mokslą, visai kitaip žiūrėjęs į Mesijo idėją. Jis laukė galingo nacionalinio Mesijo, kuris turėjo išvaduoti tautą iš svetimųjų priespaudos⁶⁰. Kristus buvo visai priešingas tokiai Mesijo sąvokai. Šitam graikų-pagonių-judėjų filosofui Kristus galėjo atrodyti (jeigu ką apie jį buvo girdėjęs) arba koks paprastas liaudies kiršintojas, arba koks tuščias svajotojas, pasišovęs būti Mesiju, kokių anuomet nemažai pasitaikydavo⁶¹. Todėl Filonas visai nekreipė į Kristų dėmesio ir nerado reikalo apie jį ką nors rašyti. Jeigu jis ką žinojo apie Kristų, tai tik iš Judėjos žydų vyresniųjų, Rašto aiškintojų, fariziejų. O šie juk laikė Kristų suvedžiotu, piktžodžiautoju, žalingu liaudies kiršintoju, jų nustatytos tvarkos ir įstatymų griovėju. Taigi nebuvo jokio reikalo Filonui, filosofui, atsidėjusiam daugiausia spekuliatyviniam filosofijos mokslui, rašyti apie kažkokį nenuoramą, liaudies kiršintoją. Filono gyvenamoji vieta, jo, kaip helenizuoto žydo, dvasia, pažiūros į Mesiją, filosofo darbas ir aplinka nuteikė jį taip, kad jeigu jis apie Kristų šiek tiek ir buvo girdėjęs, kad tai neverta dėmesio. Filonui tiko labiau tylėti negu rašyti apie Kristų. Teisingai apie tai priduria P.Dovydaitis: „Sugrįžtant dar prie Filono, visiškai pagrįstai galima paklausti: kas gali įrodyti, kad Filonas viską, ką tik žinojo, tai ir pažymėjo savo raštuose? Šį kartą mūsų nagrinėjamame dalyke visiškai nesuinteresuotas Momsenas, matyt, turėjo pagrindą, jei, atsižvelgdamas į Filono raštus, pastebėjo, kad ką žydai mąstė ir jautė, negalima spręsti sulig to, ką jie rado tikslinga pasakyti savo graikiškai parašytuose raštuose“⁶². Taigi Filono tyla šiuo klausimu nėra vadinamasis *tylėjimo argumentas*, pagrindžiantis Kristaus istoriškumo paneigimą.

Juo labiau *tylėjimo argumento* nepatvirtina žydų rašytojo Justo Tiberiečio kūriniai. Visi jo raštai yra žuvę. Apie juos sužinome tik iš netiesioginių šaltinių⁶³. Likusiose nuotrupose nebėra daugelio svarbių dalykų⁶⁴,

⁵⁸ Plg. A.Stöcklis, min. veik., p. 76-77; V.S.Sergejevas, *Senovės Graikijos istorija*, Vilnius, 1955, p. 453.

⁵⁹ F.Meffert, min. veik., p. 110.

⁶⁰ J.Szymeczko, min. veik., p. 92-93

⁶¹ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 6; Apd 5, 36-38.

⁶² P.Dovydaitis, min. veik., p. 105.

⁶³ J.Szymeczko, min. veik., p. 93.

⁶⁴ Ten pat.

o apie religiją, dorą visai neužsimenama⁶⁵. Kaip dar būtų galima protin-
gai pagrįsti Justo Tiberiečio *tylėjimo argumentą* Kristaus istoriškumo ne-
naudai? Atsakysime P.Dovydaičio citata: „Kalbėti apie Justo tylą, kad tu-
rėtumėm argumentą prieš Kristaus egzistavimą, tai spekuliuoti skaityto-
jų arba klausytojų neišmanymu“⁶⁶.

JUOZAPAS FLAVIJUS – žymiausias ano meto žydų istorikas – gimė 37-
38 m. iš kilmingų kunigų giminės Jeruzalėje⁶⁷. Iš prigimties talentingas
jaunuolis greit iškilo ir pagarsėjo tarp tautiečių. Jo paties žodžiais tariant,
jau keturiolikos metų įgijo literato garbę, kunigų ir sostinės vyresniųjų
buvo gerai instruktuosas apie Šventąjį Raštą ir laikomas įstatymų aiškin-
toju⁶⁸. Šešiolikos metų įstoja į fariziejų mokyklą. Paskui mokosi sadukiejų
ir esenų mokyklose. Pagaliau išgirsta, kad dykumoje gyvena garsus atsi-
skyrėlis Banus, išvyksta pas jį ir mokosi atlikti asketizmo pratybas⁶⁹. Su-
laukęs devyniolika metų, sugrįžta į Jeruzalę ir tampa fariziejų sektos na-
riu⁷⁰. Dvidešimt šešerių metų jau vyksta į Romą pas imperatorių Neroną
užtarti savo tautiečių kunigų, pakliuvusių valdžios nemalonėn. Čia jam
per imperatoriaus žmoną žydę Popėją kuo puikiausiai pavyksta⁷¹. Su-
tvarkęs Romoje jam pavestus reikalus, grįžta Jeruzalėn ir iki 66 m. gyve-
na savo tėviškėje. 66 m. prasidėjus žydų sukilimui, išrenkamas Galilėjos
sukilėlių vyriausiuoju vadu⁷². Tačiau kritus Jotapatos tvirtovei pasiduo-
da romėnams ir nelaisvę⁷³. Romėnų karo vadui Vespasianui ir jo sūnui Ti-
tui pranašauja imperatorių sostą⁷⁴. Istorikas N.Maškinas apie J.Flavijų at-
siliepia kiek kitaip: „I a.m.e. antrojoje pusėje judėjų rašytojas aristokratas
Juozapas Flavijus, pradžioje dalyvavęs judėjų sukilime, bet išdavęs suki-
lėlius ir perėjęs į romėnų pusę“⁷⁵. Gal čia truputį perdėta, tačiau ir iš pa-
ties J.Flavijaus pasakojimo paaiškėja, kad jo pasidavimas romėnams gin-
klo draugų buvo palaikytas išdavyste⁷⁶. Šiaip ar taip, viena žinoma: nuo
69 m., t.y., kai Vespasianą Egipto legionai išrinko imperatoriumi, Flavijus
galutinai susideda su romėnais, įsiteikia imperatoriui Vespasianui ir šis

⁶⁵ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 106.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Plg. J.Flavius, *Vita Josephi*, p. 1 (549); J.Szymeczko, min. veik., p. 63; F.Meffert, min. veik., p. 111.

⁶⁸ Plg. J.Flavius, *Vita Josephi*, p. 1.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Plg. J.Flavius, *Vita Josephi*, p. 2 (550).

⁷² Ten pat, p. 12–13 (562–563).

⁷³ J.Flavius, *De bello Judaico*, 3, 14.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ N.Maškinas, *Senovės Romos istorija*, Vilnius, 1952, p. 25.

⁷⁶ Plg. J.Flavius, *De bello Judaico*, 5, 14.

pasiima jį kartu į Romą, duoda namus ir paskiria pensiją⁷⁷. Todėl Juozapas prisideda prie savo vardo Vespasiano giminės vardą Flavijus⁷⁸. Jis iki pat mirties liko Flavijų dinastijos globotinis – gyveno Romoje iš imperatoriaus malonės. Mirė apie 100–105 m.⁷⁹

Juozapas Flavijus buvo Kristaus istoriškumo liudytojas. Tai išsilavinęs aristokratas žydas, gabus, lankstus politikas. Gerai nusimanė apie karo strategiją ir buvo vienas iš žymiausių žydų istorikų. Jo politinis kelias, kaip matome iš biografijos, buvo vingiuotas – nuo fariziejaus ir Galilėjos sukilėlių vado iki Romos imperatoriaus globotinio. Ne veltui jo tautietis Justas jį apšaukė pasidavėliu⁸⁰. Šios lanksčios politikos pėdsakų aptinkama ir jo istoriniuose raštuose. Jo svarbiausi veikalai – „Antiquitates Judaicae“ (Žydų senovė) ir „De bello Judaico“ (Žydų karas). Pirmasis veikalas parašytas apie 93–94 m. Antrasis – apie 79 m.

„Antiquitates Judaicae“ randame net du liudijimus apie Kristų. Čia J.Flavijus aprašo savo tautos istoriją nuo pat pradžios iki Nerono viešpatavimo dvyliktųjų metų, arba iki žydų karo su romėnais. Jis stengiasi taip išdėstyti žydų tautos istoriją, kad laimėtų kuo daugiausiai kitataučių, ypač romėnų, simpatijų⁸¹. Kaip vingrus diplomatas, norėdamas kuo daugiau įsiteikti Romai ir jos valdovams, pasirūpino išmesti iš savo tautos gyvenimo arba tylomis apeiti visus prieštarigus Romai dalykus. Tad nėra ko norėti, kad jis būtų daug ką pasakęs apie Kristų, kuri pasmerkė mirti Romos prokuratorius Jeruzalėje Pilotas! Vis dėlto J.Flavijus veikale „Antiquitates Judaicae“ Kristų mini dviejose vietose: 18, 4, 6 ir 20, 8, 16.

Pamėginsiu į tuos tekstus bešališkai, ieškodamas tik objektyvios tiesos, įsigilinti ir patikrinti, ar jie paremia Kristaus istoriškumą ar ne?

1) „Antiquitates Judaicae“, 18, 4, 6 tekstas:

„Eodem tempore fuit Jesus, vir sapiens, si tamen virum eum fas est dicere. Erat enim mirabilium operum patrator et doctus eorum qui libenter vera suscipiunt: plorimoque tamen judeis quam de gentibus sectatores habuit. Christus hic erat: quem accusatum a nostrae gentis principibus, Pilatus eum addixisset cruci, nihilominus non destiterunt eum diligere qui ab initio caeperunt. Aparuit enim eis tertia die vivus, ita divinitus de eo hoc et alia multa miranda praedixerunt; et usque in hodiernum Christi eorum genus ab hoc nominatum non deficit“ // „Tuo metu Jė-

⁷⁷ J.Flavius, *Vita Josephi*, p. 8 (556).

⁷⁸ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 107.

⁷⁹ F.Meffert, min. veik., p. 111; J.Szymeczko, min. veik., p. 64.

⁸⁰ Plg. Chwolson, *Über die Frage ob Jesus belebt hat*, Leipzig, 1910, p. 9; P.Dovydaitis, min. veik., p. 106.

⁸¹ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 9; K.Adam, *Jesus Christus*, t. 5, Augsburg, 1938, p. 67; J.Szymeczko, min. veik., p. 64; B.Čėsnyš, min. veik., p. 4; Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 108.

zus, išmintingas žmogus, jei tik galima jį žmogum pavadinti, nes jis darė nuostabius dalykus ir buvo mokytojas tų, kurie su džiaugsmu priima tiesą: turėjo daug sekėjų, tiek žydų, tiek pagonių. Jis buvo Kristus, kurį mūsų tautos vyresniesiems įskundus, Pilotas nuteisė kryžiaus mirtimi, tačiau kurie nuo pradžios jį mylėjo, nesiliovė jo mylėję. Jis jiems trečiąją dieną pasirodė gyvas, taip kaip apie jį dieviški pranašai dėl šito ir kitų daugelio stebėtinų dalykų buvo pranašavę. Dar ir mūsų dienomis gyvuoja žmonių padermė, kurie pagal jį tebevadinami krikščionimis“.

Kokia šio teksto istorinė vertė?

Dėl jo autentiškumo jau nuo XVI a. verda nuožmi kova⁸². Šioje kovoje išryškėja trys pagrindinės autorių grupės: a) iš viso neigia šio teksto autentiškumą, b) ištiesai pripažįsta viso šio teksto autentiškumą, c) iš dalies pripažįsta šio teksto autentiškumą.

Pirmiausiai sustokime prie pirmosios grupės, kai išvis neigiamas šio teksto autentiškumas. Ši grupė sako, kad tai vėlesnių (po III a. antrosios pusės) krikščionių kopijuotojų intarpas⁸³. Jie sako, jog šis tekstas beveik tris amžius nebuvo žinomas ir pasirodė pirmą kartą Eusebijo Cezariečio „Bažnyčios istorijoje“ („Historia Ecclesiastica“)⁸⁴, kuri parašyta 325 m.⁸⁵ Origenas, gyvenęs 185–255 m., kovodamas su Celsu net tris kartus cituoja J.Flavijaus „Antiquitates Judaicae“ 20, 8, 16 vietą, kur minimas „Jėzaus brolis“, o teksto 18, 4, 6 visai niekur necituoja⁸⁶. Todėl jie daro išvadą, kad jis buvo kieno nors sukurtas po Origeno ir dar prieš Eusebijo „Bažnyčios istorijos“ rašymo datą.

Iki III a. pabaigos niekas iš krikščionių rašytojų, kovodami su pagonimis, šiuo tekstu nesinaudojo⁸⁷. Toks eruditas ir plataus masto apologetas, kaip krikščionių rašytojas Origenas, skaitydamas „Antiquitates Judaicae“ veikalą, šio teksto nerado. Jis net du kartus savo veikalė „Contra Celsum“⁸⁸, parašytame 248–249 m., ir vieną kartą „Com. in Matheum“⁸⁹ kalba apie Jokūbą, Jėzaus Kristaus brolių⁹⁰, o tekste „Antiquitates Judaicae“, 18, 4, 6 visai nemini. Jie klausia, argi toks Origenas būtų nepasinaudojęs šiuo jam taip reikalingu tekstu kovoje su Celsu ir rabinų judaizmu? Juk ten aiškiai Flavijus tiki Kristaus dieviškumu ir mesianizmu⁹¹. Tai bū-

⁸² F.Meffert, min. veik., p. 112.

⁸³ B.Čėsnyš, min. veik., p. 4.

⁸⁴ *Historia Ecclesiastica*, liet. vertimas: Eusebijas Cezarietis, *Bažnyčios istorija*, I knyga, Vilnius, 1993, p. 15–44; P.Venckus, min. veik..

⁸⁵ B.Čėsnyš, min. veik., p. 4

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 109.

⁸⁸ Plg. Origenes, *Contra Celsum*, 1, 47, 11, 13; P.Dovydaitis, min. veik., p. 110.

⁸⁹ *Commentarium in Matheum*, t. XC, 17.

⁹⁰ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 8, 16.

⁹¹ Ten pat, 18, 4, 6.

tų geras ginklas, ypač prieš rabinų Kristaus sampratą ir prieš žydiškai apie Kristų galvojančią Celsą⁹². Origenas, susumavęs „Antiquitates Judaicae“ veikale J.Flavijaus išreikštas mintis dėl Kristaus, tvirtina, kad „Juozapas netikėjo, jog Jėzus buvo Kristus“⁹³. Vadinasi, jis nerado šio teksto.

Juozapas Flavijus – žydas, kilęs iš kilmingų kunigų giminės, paskui perėjęs pas romėnus, tapęs Flavijų dinastijos numylėtiniu, pataikūnu, todėl ir negalėjo taip apie Kristų rašyti. Juk jis ne tik pranašavo, kad Romos imperatorius Vespasianas yra Dievo apvaizdos skirtas, bet ir kad Vespasianas yra kone Mesijas⁹⁴. Argi jis galėjo tik po keliolikos metų, dar tebevaldant Flavijų dinastijos imperatoriui Domicianui, rašyti apie Kristų kaip apie visų laikų Mesiją, kurį nužudė Romos valdininkas Poncijus Pilotas?⁹⁵

Taigi tam tikra mokslininkų grupė daro išvadą, kad šis tekstas tokios redakcijos, koks yra Eusebijų Cezariečio veikale „Bažnyčios istorija“, I. 3, c. II, yra neautentiškas⁹⁶. Tarp tų mokslininkų yra ir garsių katalikų tyrėjų – tai M.J.Lagrange ir P.Batiffol⁹⁷.

Antra mokslininkų grupė ištiesai pripažįsta šio teksto autentiškumą. Šioje mokslininkų grupėje yra T.C.Burkitt, W.Emery Barnes, Harnack ir kt.⁹⁸ Jie savo nuomonę remia šiais argumentais.

Flavijus savo veikale kalba apie žydų gyvenimą, mini įvairias sekas⁹⁹, kalba apie Mozę¹⁰⁰, aprašo Joną Krikštytoją¹⁰¹, apgavikus netikruosius pranašus ir Kristų¹⁰², rašo apie Jokūbo, Kristaus brolio, nužudymą¹⁰³. Jis negalėjo tylomis apeiti Kristaus, kuris sukėlė kur kas didesnę žydų tautos judėjimą, negu anie.

Tekstas (18, 4, 6) yra visuose išlikusiose „Antiquitates Judaicae“ rankraščiuose. Jeigu tai būtų įdėta vėliau, kaip šis tekstas būtų atsidūręs visuose to veikalo kodeksuose? Be to, ir pats istorikas Eusebijas šį tekstą priskyrė Juozapui Flavijui¹⁰⁴.

Kodėl juo nesinaudojo Origenas ir kai kurie kiti pirmųjų amžių rašytojai? Jie tai paaiškina. Pirmaisiais amžiais dėl Kristaus istoriškumo nie-

⁹² Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 109.

⁹³ Origenes, *Contra Celsum*, 1, 47; Migne, *Patr. gr. t. XI col.* – 745; P.Dovydaitis, min. veik., p. 109.

⁹⁴ Plg. J.Flavius, *De bello Judaico*, 5, 12; 3, 14.

⁹⁵ B.Čėsnys, min. veik., p. 4.

⁹⁶ M.G.XX, 117; P.Venckus, min. veik., p. 14.

⁹⁷ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 5.

⁹⁸ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 5; F.Meffert, min. veik., p. 113.

⁹⁹ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 18, 2.

¹⁰⁰ Ten pat, 2, 6, 7; 3, 1.

¹⁰¹ Ten pat, 18, 7, 10.

¹⁰² Ten pat, 18, 5; 20, 6.

¹⁰³ Ten pat, 20, 8, 16.

¹⁰⁴ Eusebijas Cezarietis, min. veik., 1, 3, c. II/XX, 117; P.Venckus, min. veik. p. 14.

kas nediskutavo. Buvo puolamas tik Kristaus dieviškumas-mesianiškumas, o tai norėdami įrodyti, Bažnyčios Tėvai ir rašytojai rėmėsi Šventuoju Raštu ir Tradicija. Flavijus, kaip liberalas ir pasidavęs romėnams, nebuvo jiems autoritetas¹⁰⁵.

Trečioji mokslininkų grupė – tai P. Corssen, Hil. Fedler, Albert Revilla, J. Klausner, Von Karl Adam ir kt. Jų nuomonė buvo vidurinė tarp minėtųjų dviejų kraštutinių nuomonių¹⁰⁶. Šios grupės mokslininkai palauko tik tam tikros šio teksto dalies autentiškumą, o tai, kas pasakyta apie Kristaus dievišką mesianiškumą, atmeta¹⁰⁷. Atrodo, ši nuomonė ir bus teisingiausia. Dėl Kristaus dieviškumo ir mesianizmo pasakytina, kad Juozapas Flavijus, be abejo, tai nutylėjo. Tai paaiškėja išgilinus į Juozapo gyvenimą ir jo raštus.

Pirmiausiai matome, kad Flavijus nenorėjo rašyti apie Mesiją. Komentuodamas pranašo Danieliaus knygą, jis pateikia visą knygos turinį, o septintą skyrių, kur kalbama apie Mesiją, beveik praleidžia¹⁰⁸.

Taip pat Flavijus praleidžia dalį teksto ir rašydamas apie Joną Krikštytoją. Jį pagyręs, pabrėžęs jo taurumą, gražią veiklą, tyliai praeina pro jo skelbiamą Mesiją¹⁰⁹. Iš šių faktų matyti, kad Flavijus sąmoningai nekalba apie didžiąją Izraelio viltį – Mesiją. Jis aplenkė net visą Danielio knygos skyrių, Šv. Jono skelbiamą mesianizmą, o čia aiškiai pasakė: „Christus hic erat...“¹¹⁰, kad jis esąs tas, kuriame išsipildė visos pranašystės¹¹¹.

Be to, kontekstas kalba apie politinius neramumus ir moralinius nusikaltimus¹¹², o grynai dogmiški teigimai čia yra svetimi¹¹³.

Kadangi Flavijus nusistatęs tylėti apie Mesiją, tad aiškūs Kristaus dieviško mesianizmo teigimai yra tarytum „deus ex machina“. Todėl jų negalima priskirti Juozapui Flavijui¹¹⁴.

Kyla klausimas, kodėl Flavijus sąmoningai vengė kalbėti apie Mesiją? Juk Mesijas – tai visos Izraelio tautos didžiausia viltis. Juk Flavijus puikiai kalba apie Izraelio pranašus ir nešykšti jiems savo raštuose nei vietos, nei pagyrimų. Savo veikale „Antiquitates Judaicae“ paskiria net pusantro skyriaus iškelti Danieliui, kaip nuostabiam pranašui¹¹⁵. Apie

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ Plg. B.Čėsnyš, min. veik., p. 5.

¹⁰⁷ K. Adam, min. veik. p. 67–69.

¹⁰⁸ J. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 10, 12, 14; Dan 7, 13–14.

¹⁰⁹ Ten pat.

¹¹⁰ Kristus, t.y. Mesijas, Pateptasis.

¹¹¹ J. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 18, 4, 6.

¹¹² Ten pat, 18, 4, 5, 7.

¹¹³ K. Adam, min. veik. p. 68.

¹¹⁴ Plg. J. Szymeczko, min. veik., p. 87.

¹¹⁵ J. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 10, 11, 12; 12.

Danielių jis rašo: *Quod aut in hoc viro praecipua dignum est admiratione, silentio non praeteribimus... Omnia enim eximia felicitas ut prophetae excellentissimo ei contingit, et viventi tam apud reges et apud populem gratioso, et post obitum sempiternam memoria consecuto*¹¹⁶. Šitaip jį pagyręs, vis dėlto tai, kas svarbiausia – mesijines jo pranašystes – praleidžia. Lygiai taip ir apie Joną Krikštytoją Flavijus atsiliepia kaip apie *virum optimum, Judaeos excitantem ad virtutum studia*¹¹⁷, o kad Jonas Krikštytojas skelbė tą, kuris turi po jo ateiti¹¹⁸, visiškai nutyli¹¹⁹. Kodėl jis taip elgiasi? Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime įsigilinti į jo gyvenimą ir jo politinę padėtį. Iš anksčiau pateiktų biografinių žinių matėme, kad Flavijus 66–70 m. žydų kare su romėnais, kritus Jotapatos tvirtovei, pateko pas romėnus ir ėmė jiems tarnauti. Tapo net Flavijų dinastijos imperatorių numylėtiniu ir iš jų malonės prašmatniai gyveno. Aišku, kad tas, kuris gyveno iš Romos imperatorių malonės, kuris pranašavo Judėjos sukilėlių malšintojui ir Jeruzalės sunaikintojui Vespasianui (taip pat ir Titui) imperatorių garbę, kuris pranašavo, kad Vespasianas bus kone visų laukiamasis Mesijas¹²⁰, jokių būdu negalėjo tik po keliolikos metų, dar tebevaldant Vespasiano sūnui Domicianui, rašyti apie Kristų, kaip apie Mesiją, kurią nužudė imperatorių paskirtas Judėjos prokurorius. Be to, išvis Flavijus, būdamas imperatorių globotinis, negalėjo Kristui priskirti Mesijo vardo ir garbės. Mesijas – tai žydų tautos didžioji išsivadavimo iš Romos vergovės viltis. Rašyti apie tą viltį, tai reiškia stoti prieš Romą ir jos valdovus. Šito Flavijus negalėjo padaryti. Jis liko iki mirties Romos valdovų pataikūnas¹²¹. Todėl jis praleidžia tas vietas, kuriose kaip nors aiškiai kalbama apie Mesiją. Nėgana to, jis stengiasi visur pateisinti romėnus, jiems pataikauti ir kuo daugiau įsiteikti jų malonei. Kitame veikale „De bello Judaico“ jis kreipiasi į savo tautiečius – Jeruzalės gynėjus ir ragina pasiduoti romėnams, nes Dievas esąs romėnų pusėje¹²². Aprašydamas Jeruzalės šventyklos padegimą ir žydų kunigų išžudymą, aiškiai stengiasi pateisinti romėnų karo vadą Titą¹²³.

Iš to, kas pasakyta, paaiškėja trečiosios mokslininkų grupės teorijos teisingumas. J.Flavijaus politinė padėtis ir jo santykiai su Romos imperatoriais, taip pat jo raštų santykis su žydų mesianizmu mus skatina paneigti visa tai, kas yra pasakyta apie Kristų kaip apie dieviškąją Mesiją

¹¹⁶ Ten pat, 10, 12, 14.

¹¹⁷ Ten pat, 18, 7, 10.

¹¹⁸ Mk 1, 7.

¹¹⁹ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 10, 7, 10.

¹²⁰ J.Flavius, *De bello Judaico*, 5, 12.

¹²¹ Plg. J.Szymeczko, min. veik. 67–68.

¹²² J.Flavius, *De bello Judaico*, 7, 4.

¹²³ Ten pat, 7, 10; 13.

veikalo „*Antiquitates Judaicae*“ tekste (18, 4, 5). Čia aiškiai kalbama apie Kristų kaip Mesiją. Taigi čia ne Flavijaus žodžiai, bet kurio nors vėlesnio kopijuotojo intarpas arba bent pataisymas, pavyzdžiui, vietoj: „jis buvo Kristus“, galėjo būti parašyta „jis buvo vadinamas Kristumi“.

Kita vertus, krikščionis kopijuotojas ištiesai viso teksto apie Kristų negalėjo parašyti. O šiame tekste yra posakių, visai nesutinkančių su krikščionių įsitikinimais. Taigi pagrįsta yra prof. B.Čėsnio mintis: „Mūsų išmanymu, dabartinio turinio *Antiq. Jud. XVIII, 4* teksto atsiradimą vargu bus galima išsiaiškinti, jei nesutiksime, kad trumpesnio pavidalo jį buvo parašęs pats J.Flavijus, o praplėtęs koks nors perrašinėtojas krikščionis (III a. antroji pusė) <...> neįmanoma sakyti, kad tekstą ištiesai bus sukūręs krikščionis. Krikščionys jau anksčiau nei Flavijus sukūrė savo veikalą, yra tvirtai tikėję, kad Jėzus yra tikrai Dievo Sūnus, o ne tik žmogus, bet ir Dievas, vienintelis visų Išganytojas, o tekste yra posakių, draskančių krikščionies ausį, atseit, kur Jėzus yra gretinamas su paprastais filosofais (jis buvęs išminčius – *sofos aner*, tiesos mokytojas) ir stebinančių dalykų išdarinėtojas (*para doxa erga*) ir Jėzaus sekėjai – garbintojai pavadinti paniekos terminu „paderme“ (*to fūlon*, o ne *genos*, *ethnos* arba *laos*, kaip jie patys save vadindavo, pvz., *1 Pt 2, 9–10*)“¹²⁴.

Šią nuomonę paremia ir žymus apologetas H.Dieckmann: „Tikresnė nuomonė, atrodo, yra tų, kurie mano, jog Juozapas šioje vietoje apie Jėzų yra kažką kalbėjęs, o vėliau jo tekstas buvo kiek pakeistas ir išplėstas“¹²⁵. Prie šios nuomonės prisideda ir K.Adamas. Jis, apibendrinamas savo svarstymus, sako: „Remdamiesi tuo, kas pasakyta, galime teigti, jog negalima sutikti, kad visas Juozapo apie Kristų liudijimas būtų vėlesnis krikščionių intarpas. Galime teigti, kad tai tik krikščionių pataisymas“¹²⁶. Iš tikrųjų, kai nuodugniau išgilini į tekstą ir kontekstą, jokiū būdu negali protingai ir pagrįstai paaiškinti teksto „*Antiquitates Judaicae*“ 18, 4, 6 atsiradimo, kaip tik pritardamas, jog J.Flavijus parašė visa tai, kas neliečia Kristaus dieviškojo mesianizmo. Šis trumpas Kristaus paminėjimas yra labai logiškas šiame J.Flavijaus veikale. Juk, kaip matėme, jis rašo apie Izraelio tautos vadą – stebukladarį Mozę¹²⁷, apie visus žymiuosius tautos vyrus ir pranašus¹²⁸, rašo apie Joną Krikštytoją¹²⁹. Taip pat nuosekliai

¹²⁴ B.Čėsnyš, min. veik., p. 5.

¹²⁵ *De Revelatione Christiana*, Friburgi Br., 1928, p. 341; P.Venckus, min. veik., p. 15: („Probabilior videtur esse eorum sententia, que admittit Josephum hoc loco de Jesu quidem locutum esse, verba autem postea certa quadam mensura alterata esse et aucta“).

¹²⁶ K.Adam, *Jesus Christus*, p. 68–69: („Von da aus vermögen wir dem schroffen Urteil, dass ganze Christuszeugnis des Josephus später christlicher Binschub sei, nicht zustimmen. Es kann sich wohl nur eine Christliche Überarbeitung handeln“).

¹²⁷ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 2, 6–7; 3, 4.

¹²⁸ Ten pat, 10, 12; 11, 14.

¹²⁹ Ten pat, 18, 7, 10.

trumpai parašo ir apie Kristų¹³⁰. To reikalauja ir pats kontekstas. Juk jis, aprašydamas Piloto žiaurumus – žudynes¹³¹, prisimena ir Kristų, kaip vieną iš Piloto aukų. Šitai apie Kristų parašyti, žinoma, neteigiant jo dieviškojo mesianizmo, buvo galima visai nerizikuojant netekti Romos imperatorių malonės. Kaip Flavijus parašė, kad Erodas nužudė išmintingą ir teisų Joną Krikštytoją¹³², lygiai taip trumpai pažymėjo, kad gyveno Kristus ir jį nuteisė Pilotas kryžiaus mirtimi. J.Flavijus visai objektyviai galėjo parašyti, kad Pilotas, kaip romėnų valdininkas, nužudė Kristų kaip paprastą išminčių ar teisuolį. Juk Pilotas buvo garsus žudynėmis. Jis nužudė ne vieną nekaltą, teisuolį. Ne veltui už žudynes jį apkaltino konsulas Vitelijus ir išsiuntė pas imperatorių Tiberijų pasiaiškinti¹³³. Nors Tiberijus dar Pilotui esant kelyje mirė¹³⁴, tačiau jį, matyt, imperatorius Kaligula nubaudė už žudynes, kad nebegrižo į Jeruzalę eiti prokuratoriaus pareigų.

Be to, Flavijus, vienas iš žymiausių žydų ir romėnų istorikų, negalėjo nutylėti krikščionybės. Juk I a. antroje pusėje krikščionybė buvo jau plačiai žinoma tiek Palestinoje, tiek Romos imperijoje¹³⁵. Pagaliau ir pati imperatorių Flavijų giminė turėjo krikščionių¹³⁶. Būtų visai nesuprantama, kad jis, kaip istorikas, būtų visai savo skaitytojų nesupažindinęs, kas tie krikščionys ir iš kur jie kilę. Aišku, kad tokį plačiai žinomą faktą turėjo paminėti. Ir *de facto* trumpai supažindino savo skaitytojus, t.y. nurodė, kad Palestinoje gyveno toks teisuolis ir nuostabių dalykų darytojas Jėzus, jį žydų vyresnieji apkaltino ir Pilotas nuteisė kryžiaus mirtimi, o jo sekėjai – krikščionys gavo vardą iš paties Jėzaus, vadinamo Kristumi, vardo¹³⁷. Šitoks trumpas Kristaus gyvenimo apibūdinimas J.Flavijaus karjerai buvo visai nežalingas.

Lieka klausimas, kodėl Origenas nesinaudojo šiuo tekstu? Origenas, kovodamas su Celsu, ieškojo argumentų, patvirtinančių ne Kristaus istoriškumą, o jo dieviškumą. Celsas Kristaus istoriškumo neneigė. Jis tik puolė Kristaus dieviškumą ir jo mokslą. Todėl šis trumpas liberalus J.Flavijaus Kristaus paminėjimas nebuvo joks argumentas prieš Celsą. Perskaitęs šį krikščionio ausį draskantį tekstą Origenas pagrįstai galėjo pasakyti, kad J.Flavijus netikėjo, jog Kristus buvo Mesijas¹³⁸. Šio teksto dalies

¹³⁰ Ten pat, 20, 6.

¹³¹ Ten pat, 18, 4–5.

¹³² Ten pat, 18, 7.

¹³³ Ten pat, 18, 5.

¹³⁴ Ten pat.

¹³⁵ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

¹³⁶ Plg. Krauss, *Roma Sotteranea*, p. 43; P.Dovydaitis, min. veik., p. 112.

¹³⁷ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 18, 4, 6; J.Szymeczko, min. veik. p. 86–91.

¹³⁸ B.Čėsnyš, min. veik., p. 5.

autentiškumą dar labiau sustiprina tai, jog J.Flavijus, pasirodo, nevengė Jėzaus Kristaus vardo paminėti savo raštuose. Mes randame ir kitoje „Antiquitates Judaicae“ vietoje paminėtą Jėzaus Kristaus vardą. Štai tas tekstas iš „Antiquitates Judaicae“ (20, 8, 16).

Junior autem Ananus is quem nunc summum pontificatum accepisse diximus, audax erat et ferox ingenio, secta Saduceus, quod nimum genus apud Judeos in judicando est severissimum, ut ante docuimus. Talis igitur cum tempus oportunum se nactum ratus, mortuo Festo; Albino ad huc agente in itinere, consilium iudicum advocat: statumque coram eo fratrem Jezu Christi Jacobum nomine, et una quosdam alios reos impietatis peractos lapidandos tradidit¹³⁹.

Čia, kaip matome, labai glaustai, prabėgomis, tačiau gana aiškiai paminimas Jėzaus Kristaus vardas. Lengvai nuspėjama, kad čia minimas ne koks kitas Kristus, o tikrai Jėzus Kristus – krikščionybės įsteigėjas. Tai nustatyti pirmiausiai padeda atsakymas į klausimą, kas čia tas Jėzaus Kristaus brolis, vardu Jokūbas? Apaštalų darbų knygoje sakoma, kad apaštalas Jokūbas – tai Jeruzalės krikščionių bendruomenės vyresnysis, kuriam Paulius davė savo darbų ataskaitą¹⁴⁰. Šis apaštalas Jokūbas ir buvo vadinamas Kristaus broliu, arba Viešpaties broliu¹⁴¹. Kaip tik jis ir žuvo kankinio mirtimi Jeruzalėje¹⁴². Žydų vyriausiasis kunigas sadukiejus Ananas II, Agripas II paskirtas 7-aisiais Nerono viešpatavimo metais, ėjo pareigas tik tris mėnesius¹⁴³. Kadangi Neronas pradėjo valdyti 54 m.¹⁴⁴, tai Ananas vyriausiojo kunigo pareigas pradėjo eiti apie 60–61 m. Porcijus Festas mirė apie 60–62 m.¹⁴⁵. Kol atvyko naujai paskirtas prokuratorius Albinas, vyriausiasis kunigas Ananas, pasinaudojęs patogia proga, įsakė užmušti akmenimis apaštalą Jokūbą jaunesnįjį – Jėzaus Kristaus brolį ir, matyt, dar kelis krikščionis. Čia apaštalas Jokūbas jaunesnysis parodomas kaip istorinis asmuo šalia Judėjos vyriausiojo kunigo Anano II ir Palestinos prokuratorių Porcijaus Festo ir Albino. Tačiau šis Jokūbas, kaip matyti iš Apaštalų darbų knygos¹⁴⁶ ir Pauliaus Laiško galatams¹⁴⁷, yra labai susijęs su Jėzumi Kristumi – krikščionybės įsteigėju ir vadinamas jo broliu. Todėl nelieka jokios abejonės, kad čia minimas Jėzus Kris-

¹³⁹ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 8, 16.

¹⁴⁰ Apd 21, 18.

¹⁴¹ Gal 1, 19.

¹⁴² Kellner, *Jesus vom Nazareth und sein Aposteln in Rhamen der Zeitgeschichte*, Regensburg, Roma, New York, Cincinnati, 1906, p. 166, 173.

¹⁴³ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 8, 16; Kellner, min. veik., p. 173.

¹⁴⁴ N.Maškinas, min. veik., p. 408.

¹⁴⁵ Kellner, min. veik., p. 165–167; J.Szymeczko, min. veik., p. 75.

¹⁴⁶ Apd 21, 18.

¹⁴⁷ Gal 1, 19.

tus yra ne kas kita, o tik Jėzus Kristus, krikščionybės įsteigėjas. Čia yra puikus Kristaus istoriškumo liudijimas. Reikia pabrėžti, kad šio teksto autentiškumu niekas neabejoja¹⁴⁸. Šis tekstas yra ne tik stiprus argumentas už Kristaus istoriškumą, bet ir paremia ir „Antiquitates Judaicae“, 18, 4, 6 teksto atitinkamos dalies autentiškumą. Pirmiausiai 20, 8, 16 tekstas įrodo, kad J.Flavijus ne absoliučiai vengė pasakyti ką apie Kristų ir jo sekėjus. Antra, čia kalbama apie Kristų, kaip apie visiems žinomą dalyką, nes nėra neaiškinama, kas tas Jėzus Kristus. Skaitant šį tekstą peršasi mintis, kad autorius anksčiau jau buvo apie tai užsiminęs. Trečia, tie du tekstai savo dvasia atitinka vienas kitą (žinoma, išmetus iš 18, 4, 6 teksto visa, kas yra mesianiško ir dieviško – tai abejingumas ir tam tikra panieka¹⁴⁹). Ketvirta, peršasi mintis, kad J.Flavijus kaip tik čia neišleidžia iš akių tokio įvykio iš vyriausiojo kunigo Anano II gyvenimo: Jokūbo ir kitų krikščionių nužudymo, kaip vieno vyriausiojo kunigo savivalės aktų, už kurį Ananas II prokuratoriaus Albino tarpininkavimu buvo nušalintas nuo vyriausiojo kunigo pareigų¹⁵⁰, lygiai taip pat kaip 18, 4, 6 tekste, aprašydamas Piloto nusikaltimus – žudynes¹⁵¹, pamini ir Kristaus nužudymą.

Šie du tekstai, viens kitą paremdami ir papildydami, sudaro svarų, nenuginčijamą argumentą, paremiantį Kristaus istoriškumą.

RABINŲ LITERATŪRA IR KRISTUS. Seniausia rabinų literatūra apie Kristų yra vadinamajame įvairių ritualų ir normų Talmudo rinkinyje „Mišna“¹⁵². Čia atsispindi didžiausia neapykanta tam, kas tik yra krikščioniška. Jeigu tuo metu rabinai reiškė kuo pikčiausią prakeiksmą krikščionybei, tai, be abejo, juo didesnės fanatiškos neapykantos sulaukė pats krikščionybės įsteigėjas – Kristus¹⁵³. Tad nieko nuostabaus, kad ir tikrojo vardo „Jėzus Kristus“ Talmudas nemini. Kristų Talmudas vadina Ben Stada, Ben Pandira. Kristaus motiną maišo su Marija Magdalena, Kristus esą nelegaliai gimęs jos sūnus. Egipte būdamas išmokęs magijos burtų, o paslui suvedžiojęs liaudį. Laikęs save Dievu ir vadinęsis Žmogaus sūnumi. Žydų tribunolas jį pasmerkęs mirti ir Velykų išvakarėse buvęs nužudytas¹⁵⁴. Reikia pasakyti, kad dėl Kristaus gyvenimo laiko ir mirties formos rabinų literatūra nesutaria¹⁵⁵. Tačiau įsigilinus į tuos rabinų neapykantos

¹⁴⁸ Plg. B.Čėsnyš, min. veik., p. 4; P.Dovydaitis, min. veik., p. 109.

¹⁴⁹ Plg. B.Čėsnyš, min. veik., p. 4–5.

¹⁵⁰ J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 20, 8, 16.

¹⁵¹ Ten pat, 18, 4, 5.

¹⁵² B.Čėsnyš, min. veik., p. 3; plg. J.Szymeczko, min. veik., p. 95–96.

¹⁵³ P.Dovydaitis, min. veik., p. 116–117; J.Szymeczko, min. veik., p. 96–97.

¹⁵⁴ B.Čėsnyš, min. veik., p. 3.

¹⁵⁵ J.Szymeczko, min. veik., p. 99.

ir bjauriausių šmeižtų kupinus raštus, matyti vienas svarbus dalykas, – nė vienas jų nė puse lūpų nesuabejoja Kristaus buvimu¹⁵⁶. Teisinga yra P.Dovydaičio mintis: „Visoj ankstyvoj žydų polemikoj prieš krikščionis ir šalia Talmudo, kaip Justino dialoge su žydų Trifonu ir Origeno „Contra Celsum“, jokiam žydui neatėjo mintis, kad Jėzus, kurio jie nekentė, būtų visai neegzistavęs. Visi jie vienbalsiai pripažįsta, kad Jėzus Nazaretis, bedieviškos sektos pradėtojas, laikęs save Mesijumi, Tiberijaus viešpatavimo metais buvo nubaustas mirtimi ant kryžiaus prieš Velykas. Šiuomi žydų Mišna ir yra mums pirmos rūšies liudytoja, ir visiškai teisinga, nes jau pats vienas buvimas to, kas yra apie Jėzų rabinų ir šiaip vėlesnėje žydų literatūroje, yra garsiai kalbąs liudijimas apie Jėzaus įtaką judaizmui ir tuo pačiu apie Jėzaus egzistavimo faktą“¹⁵⁷. Artimiausiai su rabinų palikimu apie Kristų yra susijęs Justinas Kankinys (apie 100–163). Jo dialoge su Trifonu pateikiamas žydų rabinų liudijimas, patvirtinantis Kristaus istoriškumo faktą. Von Karlas Adamas jį taip glaustai nusako: „Jėzus Galilėjietis yra bedieviškos ir palaidos (begėdiškos) sektos įsteigėjas. Mes jį nukryžiuojome. Jo sekėjai slapta pavogė kūną ir apgavo žmones, sakydami, kad jis prisikėlė iš numirusių ir įžengė į dangų“¹⁵⁸.

Be abejo, reikia pripažinti, kad žydų tautos, konkrečiau – rabinų, atsiliepimai apie Kristų yra stiprus argumentas, patvirtinantis jo istoriškumą, nes jei Kristus nebūtų gyvenęs, tai pikčiausi krikščionių priešai būtų iš karto kirtę krikščionims mirtiną smūgį, sakydami: „Kristus visai negyveno. Mes esame iš jūsų tarpo, kartu gyvenome, o iš mūsų niekas Kristaus nematė. Jūs kalbate, kad mes jį prikaldėme prie kryžiaus, o to mes niekada nedarėme“. Ir šitaip būtų apaštalams ir pirmiesiems krikščionims užčiaupę burnas. Nebūtų buvę reikalo ginčytis dėl Kristaus dieviškumo, dėl jo stebuklų... Iš karto būtų baigta visai krikščionybei. Deja, taip neatsitiko. Kaip liudija rabinų literatūra, Justino „Dialogas su žydu Trifonu“ ir Origeno „Contra Celsum“, pikčiausi Kristaus mokslo priešai neneigė Kristaus buvimą, nemėgino įrodinėti, kad jis negyveno, o tik puolė jį ir jo mokslą. Visa tai liudija, kad jiems Kristaus istoriškumas buvo visai akivaizdus ir jo nemėgino nugincyti.

¹⁵⁶ P.Dovydaičis, min. veik., p. 119.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 120; plg. W.Heitmüller, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, p. 111; P.Dovydaičis, min. veik., p. 120.

¹⁵⁸ K.Adam, *Jesus Christus*, p. 67: „Jesus, die Galiläer, ist Urheber einer gottlosen und gesetzlosen Sekte. Wir haben ihn gekreuzigt. Seine Jünger haben Leichnam nach aus dem Grabe gestohlen und verführen Menschen, indem sie sagen, er sei von den Toten auferstanden und den Himmel gefahren“.

KĄ SAKO I–II A. ROMĖNŲ ISTORIKAI APIE KRISTŲ

Aptarę krikščionybę niekinančios, žiaurios neapykantos kupinos, žeminančios Kristų ir jo sekėjus tautos liudijimus apie Kristaus istoriškumo patvirtinimą, toliau mėginsime pažvelgti, ką šiuo klausimu sako I–II a. romėnų istorikai ir aukšto rango valdininkai. Žydų tauta buvo Romos imperijos pavergta. Ir kas tik svarbaus jų žemėje įvykdavo, anksčiau ar vėliau pasiekdavo ir Romos valdžios centrinės įstaigas ir archyvus¹⁵⁹. Ne-trukus tai bent glaustai užfiksavo ir istorikai savo raštuose. Tačiau nagrinėjant romėnų istorinius liudijimus apie Kristų, visuomet reikia turėti prieš akis tai, kad romėnai buvo žydų priešai. Ypač jie neapkentė žydų mesijinės vilties. Mat netikri mesijai sukeldavo kruvinas riaušes, o kartais net sukilimus. Tai kartais pareikalavo nemažai ir romėnų aukų. Romos akimis žiūrint, ir Kristus buvo vienas iš daugelio neramumų kėlėjų, liaudies kiršintojų prieš imperatorių valdžią. Kristaus sekėjai imperatoriaus negarbino kaip dieviško asmens ir niekino valstybinę pagonių religiją. Todėl nereikia norėti, kad romėnai ką nors gero būtų rašę apie Kristų ir jo sekėjus krikščionis. Daugiausiai, ko galima tikėtis iš romėnų istorikų, tai, kad atsitiktinai, tik tarp kitko, aprašant vieną ar kitą jų tautos įvykį, susijusį su Kristaus ir krikščionybės epocha, būtų užsiminta ir apie Kristų kaip istorinį asmenį. Ar taip kuris iš žymesnių romėnų istorikų yra rašęs? Taip, yra!

GAJUS PLINIJUS CECILIJUS SEKUNDUS. Jis paprastai vadinamas Plinijumi Jaunesniu. Gimė 61–62 m. Apie 100 m. tapo konsulu ir artimai susidraugavo su imperatoriumi Trajanu. 111 m. rudenį buvo pasiųstas į Bitiniją imperatoriaus vietininku. Čia jis išbuvo iki 113–114 m.¹⁶⁰ Bitinijoje, eidamas prokonsulo pareigas, kaip tik ir susidūrė su krikščionimis. Krikščionybė buvo uždrausta dar Nerono laikais. Tas krikščionių persekiojimas vėl buvo atnaujintas Trajano dekretu prieš Heterijas¹⁶¹. Tačiau Plinijus Jaunesnysis, kaip paaiškėjo iš jo laiško imperatoriui Trajanui, nebuvo dar nei tardęs, nei teisęs krikščionių¹⁶². Todėl laiške Trajanui ir klausia, kaip su jais pasielgti? Čia jis ir rašo apie Kristų, kuri krikščionys garbina kaip savo religijos autorių ir Dievą¹⁶³. Šis laiškas parašytas apie

¹⁵⁹ Justinus Martyr, *Apologia I pro christianis* 35 (Migne, Patr. gr. t. VI col. 384); plg. *Apologia* 38 (Migne c. 388); plg. *Apologija* 48 (Migne c. 400); P.Dovydaitis, min. veik., p. 123.

¹⁶⁰ Plg. N.Maškinas, min. veik., p. 488; P.Dovydaitis, min. veik., p. 124.

¹⁶¹ C.Kirch, p. 24.

¹⁶² Ten pat, p. 22.

¹⁶³ Ten pat, p. 24.

111–113 m., t.y. Plinijus jį parašė eidamas Bitinijos prokonsulo pareigas. Šio laiško tekstas skamba šitaip:

Plinius Traiano imperatori. Solemne est mihi, domine, omnia, de quibus dubito, ad te referre. Quis enim potest melius vel cunctationem meam regere vel ignorantiam instruere? Cognitionibus de Christianis interfui numquam. Ideo nescio, quid et quatenus aut puniri soleat aut queri. Nec mediocriter haesitavi, si the aliquod discrimen aetatum, an quamlibet teneri nihil a robustioribus differant, detur poenitentiae venia an ei, qui omnino Christianus fuit, desisse non prosit, nomen ipsum, si flagittis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur. Interim in iis, quae ad me tamquam Christiani deferebantur, nunc sum secutus: interrogavi ipsos, an essent Christiani? Confidentes iterum ac tertio interrogavi supplitium minatus. Perseverantes duci iussi. Neque enim dubitabam, quaecumque esset, quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii similis amentae; quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remitendos. Mox ipso tractatu, ut fieri solet, diffundente se crimine plures species inciderunt. Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens. Qui negabant esse se christianos aut fuisse, cum praeunte me deos appellarent et imagine tuae, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum adferi, ture ac vino supplicarent, propterea male dicerent Christo, quorum nihil posse cogi dicuntur, qui sunt re vera christiani, dimittendos esse putavi. Alii ab iudice nominati esse se christianos dixerunt ex mox negaverunt: fuisse quidem; sed desisse, quidem ante triennium, quidam ante plures annos, non nemo etiam viginti. Hi quoque omnes et imaginem tuam deorumque simulacra venerati sunt et Christo male dixerunt.

Adfirmabat autem hanc fuisse summum vel culpae vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furto, ne latrocinia, ne adulteria, ne fidem fallerent, ne depositum appellati obnegarent <...> Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum et vocabuntur. Neque civitatis tantum, sed secos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervulgata est; <...> Certe satis prope iam desolata templa caepisse celebrari, et sacra diu intermissa repeti, passimque venire victimas, quarum adhuc rarissimus emptor inveniabatur...¹⁶⁴

¹⁶⁴ C.Kirch, p. 22–24.

Plinijus imperatoriui Trajanui. Tai mano šventa pareiga, valdove, pranešti tau visus tuos dalykus, kurie man yra neaiškūs. Niekas geriau už tave negali vadovauti man abejonėse ir išsklaidyti mano neišmanymų. Krikščionių tardymuose niekad nedalyvaudavau. Todėl nežinau, kaip ir kiek bausti ir kaip tardyti. Abejoju, ar daryti kokį skirtumą pagal amžių, ar elgtis su nesuaugusiais kaip ir su suaugusiais? Ar dovanoti prisipažįstančiam ir apgailėstaujančiam, ar jau kas kartą buvo krikščionimi, ir atsimitimas nieko nepadės, ar už vieną krikščionio vardą, be begėdysčių, ar už su tuo vardu jungiančias asmenines begėdystes, bausti? Šiuokart kol kas taip elgiausi su tais, kurie man buvo pristatomi kaip krikščionys: klausiau jų pačių, ar jie yra krikščionys? Prisipažįstančius klausiau antrą ir trečią kartą, grasindamas mirties bausme. Užsispyrėlius liepiau išvesti nubausti. Neabejoju, kad ir kažin koks būtų prisipažinimas, užsispyrimas dėl blogio padarymo ir nenuolankus kietasprandiškumas turi būti nubaustas. Buvo ir kiti, užsikrėtę panašia beprotybe, juos surašiau, kad būtų išsiųsti Romon, nes jie buvo Romos piliečiai. Tyrinėjant dalyką, kaip paprastai būna, greit augo kaltinamųjų skaičius ir atsirado įvairių painiavų. Man buvo įteiktas raštas su daugybe vardų be parašo. Ten pažymėtieji gynėsi, kad esą ar buvę krikščionimis, ir, mano vadovaujami, jie šaukėsi dievų ir tavo paveikslu, kurį tam reikalui su dievų statulomis aš liepiau atnešti, aukojo smilkalus ir vyną, be to, piktžodžiavo Kristui, ko, sako, niekas negali priversti daryti tų, kurie yra krikščionys, ketinau juos paleisti. Kitus man teisejas nurodė, kad esą krikščionys, bet jie greit išsi-gynė sakydami: tokiais kadaise buvom, tačiau jau atsimetėm, vieni prieš trejus metus, kiti prieš daugiau metų, o kiti net prieš dvidešimt metų. Šie visi garbino tavo ir dievų paveikslus ir taip pat piktžodžiavo Kristui.

Jie tvirtino, kad jų kaltė ir suklydimas buvo tik tas, kad nustatytą dieną prieš saulėtekį susirinkdavo giedoti giesmių Kristui kaip Dievui, kad susaistydavo save patys priesaika ne nedorai elgtis, bet nevogti, neplėšti, nesvetimoteriauti, nelaužyti duoto žodžio, neužsiginti davus užstatui daiktų.

<...> Daugybė žmonių įvairaus amžiaus, luomo, abiejų lyčių, į tą pavojų yra įtraukti ir bus įtraukiami. Ne tik miestus, bet ir miestelius, ir kaimus užliejo šie limpantys burtai <...> Aiškiai matyti, kad vėl pradėdamos lankyti ištuštėjusios šventyklos, vėl atnaujinamos ilgai buvusios pertrauktos šventos iškilmės, vėl parduodami aukoms skirti gyvuliai, kurie terasdavo tik retą pirkeją <...>

Ar šis laiškas autentiškas?

Kitados kai kurie autoriai, pradėdant J.S.Semleriu ir baigiant Kautskiu, bandė šio laiško autentiškumą griauti. Tačiau jų argumentai neišlai-

ko sveiko proto kritikos. Laiško stilius, turinys, jo vieta Plinijaus susirašinėjime su Trajanu, be to, ir imperatoriaus atsakymas į šį laišką, aiškiai sako, kad jis autentiškas¹⁶⁵.

Šitas Plinijaus laiškas, svarstant Kristaus ir krikščionybės autoriaus istoriškumo klausimą, yra svarbus net keliais aspektais. Pirma, Plinijus teigia, kad egzistuoja krikščionių bendruomenė. Antra, ši bendruomenė gavo vardą iš savo įkūrėjo Kristaus. Krikščionys Kristų laiko ne tik savo religijos autoriumi, bet ir Dievu. Tikrieji krikščionys geriau sutinka mirti, negu išsiginti Kristaus. Trečia, ta krikščionių bendruomenė atsiradusi Bitinijoje daugiau kaip prieš 20 metų ir yra labai paplitusi ne tik po miestus, bet ir po kaimus. Krikščionių yra įvairaus amžiaus, įvairių luomų, abiejų lyčių ir tiek daug, kad ištuštėjo pagonių šventyklos ir niekas nebeperka aukoms gyvulių¹⁶⁶.

Šie pagonies, aukšto valdininko liudijimai aiškiai patvirtina tai, ką apie Kristų ir jo sekėjus sako krikščionių istorijos raštai ir paminklai.

Iš tikrųjų Mažojoje Azijoje kaip tik pirmiausia Kristaus sekėjai pradėjo save vadinti krikščionimis¹⁶⁷. Be to, kaip rašoma Apaštalų darbų knygoje ir apaštalo Pauliaus laiškuose, Bitinijos kaimynystėje 50 m. prieš Plinijaus atvykimą uoliai darbavosi du didieji Kristaus apaštalai – Paulius Galatijoje ir Frygijoje, o Petras – Antiochijoje¹⁶⁸. Pasisekimas buvo didelis. Lukas Apaštalų darbų knygoje rašo, kad pagonių stabų dirbėjai pakėlė balsą prieš Paulių sakydami: „Vyrai, jūs suprantate, kad šiuo amatu remiasi mūsų gerovė. Bet jūs matote ir girdite, jog tasai Paulius ne tik Efeze, bet ir kone visoje Azijoje įtikino ir patraukė į savo pusę daug žmonių. Jie tvirtina, esą tai ne dievai, kurie pagaminami žmonių rankomis“¹⁶⁹. Plinijus užtat ir pabrėžia, kad po daugiau kaip 50 metų krikščionys užliejo miestus, kaimus ir ištuštėjo pagonių šventyklos, pranyko švenčių išskilmės. Plinijus pagaliau patvirtina, kad visų tų istorinių faktų (krikščionybės atsiradimas, Kristaus išpažinėjų tvirtumas) ir įvykių (krikščionių plėtra, pamaldos) priežastis yra Kristus¹⁷⁰. Kas tas Kristus, iš kur jis kilęs, Plinijus plačiau neaiškina. Daugiau žinių apie Kristų kaip istorinę asmenybę pateikia vienas iš didžiausių romėnų istorikų – Publijus Kornelijus Tacitas.

PUBLIJUS KORNELIJUS TACITAS. Istorikas N.Maškinas pateikia tokią glaustą Tacito biografiją. „I m. e. a. pabaigai ir II m. e. a. pradžiai priklausė Kornelijaus Tacito, vieno iš garsiausių Romos istoriografijos atstovų,

¹⁶⁵ Plg. F.Meffert, min. veik., p. 100–101; P.Dovydaitis, min. veik., p. 126.

¹⁶⁶ C.Kirch, min. veik., p. 22–24.

¹⁶⁷ A.Ander, Die Geschichte Katholische Kirche, 1926, p. 12.

¹⁶⁸ Apd 18, 22–23, 16, 6; Gal 2, 11.

¹⁶⁹ Apd 19, 25–26.

¹⁷⁰ C.Kirch, p. 22–24.

literatūrinė veikla. Tacitas gimė raitelio šeimoje apie 55 m. e. m. viename italikų mieste (Umbrijoje). Oratoriško talento dėka Tacitui pavyko iškilti. Jis gavo kvestūrą, 97 m. buvo konsulas, o 111–112 m. – Azijoje prokonsulas. Tacitas mirė apie 120 m.¹⁷¹ Tacitui ne tik pavyko iškilti tarnyboje, bet būnant aukštu administratoriumi Romos imperijoje įgyti ir nemirtingą istoriko vardą. Jo ankstyviausias mums žinomų veikalų yra „Dialogas apie oratorius“¹⁷². Po šio veikalų jis parašė savo uošvio, garsaus karvedžio Agrikolos biografiją, o paskui – etnografinį veikalą „Germania“. Savo istorinės literatūros kūrybos pabaigoje parašo du garsiausias savo veikalus – „Istorijas“ ir „Metraščius“¹⁷³. Mums svarbiausias yra paskutinis veikalas „Metraščiai“ (Annales). Šis veikalas ne visas išliko. Trūksta išties keturių knygų (7–10), dalies penktosios knygos ir šešioliktosios knygos pabaigos¹⁷⁴.

„Metraščiai“ parašyti labai stropiai ir tiksliai¹⁷⁵. Visi istorikai Tacitą laiko objektyviu ir teisingu istoriku¹⁷⁶. Jis pats yra pasakęs, kad jo tikslas istoriniuose veikaluose apie viską rašyti objektyviai – *sine ira et studio*¹⁷⁷. Šį savo pasiryžimą, atrodo, jis yra įvykdęs, nes „niekam nepavyko sugauti Tacitą kur nors nupiešusį nesutinkantį su istorija paveikslą“¹⁷⁸. „Metraščius“ jis rašė imperatoriaus Trajano (98–117) laikais. Taigi jau būdamas aukšto rango Romos imperatoriaus valdininkas. Jam kaip konsului ir žymiam cezarių bei imperijos istorikui, be abejo, buvo prieinami to meto didieji archyvai¹⁷⁹. Be to, jam, kaip plataus masto istorinės literatūros specialistui, teko susidurti su visais žymesniųjų istorikų veikalais¹⁸⁰. Todėl ne veltui ir prof. Pr. Dovydaitis, remdamasis daugelio istorikų nuomonėmis, „Metraščių“ autorių apibūdina kaip geriausią istoriką¹⁸¹. Tacitas savo veikalė „Metraščiai“ (16 knygų) aprašo Romos imperijos istoriją nuo Augusto mirties iki Julijų Klaudijų dinastijos pabaigos¹⁸². Šio veikalų 15-toje knygoje Tacitas, aprašydamas baisųjį Romos gaisrą Nerono laikais, 44 eilutėje mini Kristų kaip istorinį asmenį. Štai tas tekstas: *Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia intevisos, vulgus Christianos appelabat. Auctor nominis ejus Christus,*

¹⁷¹ N.Maškinas, min. veik., p. 22.

¹⁷² Ten pat.

¹⁷³ Ten pat.

¹⁷⁴ Ten pat.

¹⁷⁵ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 129.

¹⁷⁶ Ten pat.

¹⁷⁷ P.C.Tacitus, *Annales*, 3, 65.

¹⁷⁸ P.Dovydaitis, min. veik., p. 129.

¹⁷⁹ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 6–7.

¹⁸⁰ N.Maškinas, min. veik., p. 24.

¹⁸¹ P.Dovydaitis, min. veik., p. 129.

¹⁸² Ten pat, p. 130.

*Tiberio imperante per procuratorem Pontium Pilatum, supplicio affectus erat. Repressaque in praesens existiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Judaem, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrociam, aut pudenda coneiunt celebranturque. Igitur primum correpti; que fatebantur, deinde iudicio eorum multitudo ingens haec perinde in crimine incendii, qua odio humani generis convicti sunt...*¹⁸³

<...> Taigi gandai numalšinti Neronas apkaltino ir žiauriausiomis bausmėmis kankino tuos, kurių dėl begėdysčių neapkentė ir liaudis krikščionimis vadino. Šito vardo (krikščionių) autorius yra Kristus, Tiberijui viešpataujant Poncijaus Pilato nubaustas mirtimi. Iš pradžių šie burtai, buvę užslopinti, vėl paplito ne tik Judėjoje, kur šitas blogis gavo savo pradžią, bet ir Romos mieste, kur iš visų pusių suplaukia įvairios žiaurybės ir praktikuojamos begėdystės. Taigi pirma buvo sugauti tie, kurie prisipažindavo, paskui tie nurodydavo didelę daugybę kitų, kurie ne tiek buvo kaltinami padėgimu, kiek nubausti už tai, kad visos žmonių giminės buvo nekenčiami.

Kaip matome, čia pagonis, vienas iš geriausių Romos imperijos istoriografų, lakoniškai, tačiau aiškiai rašo, kad Kristus yra krikščionybės įkūrėjas, kilęs iš Judėjos, imperatoriaus Tiberijaus laikais prokuratoriaus Poncijaus Pilato nužudytas.

Ar bereikia aiškesnio liudijimo, patvirtinančio Kristaus istoriškumą? Tačiau ar šis tekstas autentiškas? Reikia pasakyti, kad šio teksto autentiškumas toks tikras, Tacito stilius ir dvasia taip aiškiai atspindima, jog nė didžiausi mitografai, pradedant Dupuis'u ir baigiant didžiuoju Kristaus istoriškumo neigėju Drews'u, jo niekaip neįstengia paneigti¹⁸⁴. Kristaus istoriškumo priešai, negalėdami paneigti šio Tacito liudijimo, sako, kad Tacitas šias žinias apie Kristų ir krikščionis ėmęs nekritiškai iš pačių krikščionių. Tačiau šitam teigimui visu smarkumu prieštarauja pats tekstas. Pažvelgę į tekstą pirmiausiai randame štai tokį teiginį: *Repressaque in praesens existiabilis superstitio rursus erumpebat*. Šitaip Tacito nebūtų galėjęs informuoti joks krikščionis¹⁸⁵. Jokiuose krikščionių raštuose niekur neaptiksime, kad krikščionybė būtų buvusi tuo laiku išnaikinta. Be to, šiame tekste krikščionybė vadinama bjauriausiais vardais: blogio šaltiniu – *originem eius mali*, pragaištingais burtais – *existiabilis superstitio*, krikščionys esą kupini begėdysčių – *quos per flagitia intevisos...*¹⁸⁶

Ar būtų šitaip atsiliepęs koks nors krikščionis apie krikščionybę? Aišku, kad ne! Taigi atsižvelgiant į šiuos faktus neprotinga kalbėti apie esą krikščionišką informaciją ir tai, jog Tacitas ją suvokęs nekritiškai.

¹⁸³ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

¹⁸⁴ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 134.

¹⁸⁵ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44; J.Szymeczko, min. veik., p. 113.

¹⁸⁶ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

Be to, aišku, kad ši informacija nėra žydiškos kilmės. Tacitas čia rašo: *Auctor eius nominis Christus...*¹⁸⁷, o yra žinoma, kad žydai (čia kalbama apie rabinų literatūrą) Jėzaus Kristumi nevadindavo. Jie vadindavo visuomet tik Jėzumi arba Jėzumi Nazarėnu. Jėzų pavadinti Kristumi – tai tas pats, kaip jį pripažinti Mesiju¹⁸⁸. Tacitas informaciją pateikdavo kritiškai ir atsargiai. Rašydamas apie kitų nuomones, jis visuomet pažymėdavo: *invenio, reperio apud auctores, quidam, alii, plerique...*¹⁸⁹ Jeigu jis čia būtų pateikęs ne savo, bet kitų nuomonę apie Kristų ir krikščionybę, tai, be abejo, būtų tai atitinkamai pažymėjęs. Tačiau Tacitas čia kategoriškai, be jokios abejonės, tiesiai ir drąsiai sako: *Auctor nominis eius Christus...* Šitaip Tacitas rašydavo tik pats aiškiai dalyką žinodamas. Jis čia turėjo ne kitų nuomonę, bet rėmėsi tiesiogiai tikrais šaltiniais. Kitaip jis savo, „vieno iš geriausių Romos istoriografijos atstovo“¹⁹⁰ vardu – autoritetu būtų suklaidinęs savo skaitytojus. Tačiau šito Tacitui niekas nedrįsta primesti.

Taip pat nepagrįstai spėliojama, kad Tacitas čia esą panaudojęs J.Flavijaus „*Antiquitates Judaicae*“ 18, 6 tekstą¹⁹¹.

Pirmiausiai, tai netiesa dėl to, kad jei Flavijus Jėzų pavadina Kristumi – dieviškuoju Mesiju, tai tekstas, atrodo, neautentiškas, nes jau matėme, jog J.Flavijus niekur negalėjo kategoriškai tvirtinti, kad Jėzus yra Kristus.

Antra, „*Annales*“ 15, 44 teiginiams visiškai nebūdingas J.Flavijaus „*Antiquitates Judaicae*“ posakių stilius¹⁹².

Pagaliau, kalbant apie Tacito čia pateiktos informacijos apie Kristų tikrumą, negalima daryti prielaidos, kad jis būtų pasinaudojęs abejotinais šaltiniais. Jis buvo garsus imperatorių, karvedžių ir imperijos istorikas, tad negalėjo lengvapėdiškai ir neatsakingai, remdamasis kokiomis nugirstomis paskalomis ar gandais, priskirti Romos paskirtam prokuratoriui Pilotui žmogžudystės. Tacitui rašant „*Annales*“ Kristaus ir Piloto egzistavimas ir veikla istoriniu požiūriu buvo beveik dabarties dalykas ir buvo galima lengvai patikrinti. Pasak žydų istoriko Flavijaus, kai Pilotas buvo pasiūstas į Romą aiškintis dėl savo nusikaltimų Judėjoje, atvykęs rado jau ką tik mirusį imperatorių Tiberijų¹⁹³. Pilotas į savo prokuratoriaus vietą nebegrižo. Tiberijus mirė 37 metais. Vadinasi, Pilotas baigė savo viešpatavimą Judėjoje apie 37 m.¹⁹⁴ Pagal J.Flavijų, jis ėjo prokuratoriaus

¹⁸⁷ Ten pat.

¹⁸⁸ Plg. J.Szymeczko, min. veik., p. 113.

¹⁸⁹ P.Dovydaitis, min. veik., p. 136.

¹⁹⁰ N.Maškinas, min. veik., p. 22.

¹⁹¹ B.Čėsnyš, min. veik., p. 6.

¹⁹² J.Flavius, *Antiquitates Judaicae*, p. 18, 5.

¹⁹³ Ten pat.

¹⁹⁴ Ten pat.

pareigas dešimt metų. Taigi Judėjoje Romos statytiniu buvo buvęs nuo 26 iki 37 m. Tacito veikalas „Annales“ yra baigtas rašyti apie 116–117 m. Vadinasi, Pilotas ir jo darbai Tacitui rašant „Annales“ buvo nelabai nutolę praeities dalykai. Be abejo, jis, kaip aukštas pareigūnas ir imperatorių draugas, galėjo eiti net į imperatorių archyvus¹⁹⁵ ir lengvai dalyką patikrinti. Juk tuomet dar visa archyvinė medžiaga apie Piloto gyvenimą nebuvo žuvusi. Taip pat visi tie su Kristumi susiję įvykiai dar buvo gyvi ir kai kurių tebegyvenančių Kristų bei jo mokinius mačiusių žmonių sąmonėje. Todėl negalima teigti, kad Tacitas, remdamasis nepatvirtintais gandai, priskirtų tokiems aukštiems Romos valdžios atstovams pasmerkimą mirti žmogaus, kurio išvis nebuvo. Čia kaip tik žymus istorikas Kristų ir jo likimą susieja su konkrečiais Romos valdovais: imperatoriumi Tiberijum ir jo valdiniu Pilotu. Jiems Tacitas priskiria Kristaus pasmerkimą ir mirtį. Aišku, jeigu jis rašo: *Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperante per procuratorem pontium Pilatum, supplicio affectus erat*¹⁹⁶, tai čia jis yra įsitikinęs Kristaus istoriškumu, kaip ir imperatoriaus Tiberijaus ir neginčijamu Judėjos valdytojo Piloto istoriškumu. Jeigu čia Kristaus istoriškumas būtų buvęs abejotinas, tai Tacitas būtų tai pažymėjęs. Jis pats yra pasakęs, kad apgaudinėti skaitytoją fantazijomis ir išgalvotomis istorijomis yra žeminantis istoriką darbas¹⁹⁷. Šiuo atveju žemintų ne tik istoriką ir skaitytojus, bet žemintų ir ižleistų imperatorių. Tacitas informuoja skaitytojus visiškai neabejodamas savo žinių tikrumu. Tekstas toks būdingas Tacitui, išplaukiąs iš konteksto, konkretus, kad paveikia net skeptikus¹⁹⁸. Pagaliau būtų nesuprantama, jei Tacitas, kalbėdamas apie krikščionybę ir jos persekiojimus, nebūtų informavęs, iš kur ta krikščionybė kilusi ir kas jos autorius. Juk krikščionybė, nors žiauriai persekiojama, buvo jau plačiai pasklidusi visoje imperijoje. Tacitas sako, jog jau Nerono laikais krikščionybė buvo pasiekusi Romą ir buvo gausi bendruomenė¹⁹⁹. Plinijus Jaunesnysis savo laiške Trajanui, rašytame 111–113 m., sako, kad Bitinijoje krikščionybė jau prieš 20 m. buvo užliejusi miestus ir kaimus²⁰⁰. Be to, kasinėjant Pompėjos miesto griuvėsius, rasti įrašai, kurie rodo, kad ten dar prieš 79 m. gyventa krikščionių ar bent apie juos žinota²⁰¹. Kaip matome, Tacitui rašant „Annales“, krikščionybė jau buvo paplitusi beveik po visą Romos imperiją, o Tacitas, kaip žinome, labiausiai kreipė dė-

¹⁹⁵ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 6–7.

¹⁹⁶ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

¹⁹⁷ P.Dovydaitis, min. veik., p. 136.

¹⁹⁸ Plg. J.Szymeczko, min. veik., p. 113–114.

¹⁹⁹ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

²⁰⁰ C.Kirch, min. veik., p. 24.

²⁰¹ F.Meffert, min. veik., p. 104; P.Dovydaitis, min. veik., p. 140–141.

mesį į tuos žmones, kurie kūrė istoriją²⁰². Taigi visai nesuprantama būtų, jei Tacitas nebūtų išvis domėjęsis, kas buvo tokios didelės organizacijos, tokio plataus judėjimo pradininkas. Ypač kai to reikalauja net pats kontekstas. Kaip kalbant apie Romos gaisrą reikia kalbėti ir apie tai, kas tą gaisrą sukėlė, lygiai taip kalbant apie krikščionybę reikia bent trumpai supažindinti skaitytojus, kas jos autorius ir iš kur ji yra kilusi. Taigi, kaip matome, savo skaitytojus su šiuo faktu – krikščionybės įkūrėju – Kristumi – ir supažindina vienas iš objektyviausių ir geriausių Romos istoriografų – pagonis Publijus Kornelijus Tacitas²⁰³. Šis Kristaus istoriškumo liudijimas, parašytas istoriko pagonies ranka, yra toks svarus, kad jo vieno užtektų Kristaus asmenybės istoriškumui įrodyti.

Negana to, ši Tacito konkretų, lakonišką ir kartu aiškų Kristaus istoriškumo įrodymą dar patvirtina trečias Romos istorikas – Gajus Svetonijus Trankvilas.

GAJUS SVETONIJUS TRANKVILAS (apie 70–160 m.). Jo biografinių žinių labai maža. Historikas N.Maškinas pateikia tokią jo biografiją. „Jo tėvas priklausė raitelių luomui ir buvo karo tribūnas. Savo karjeros pradžioje Svetonijus buvo advokatas ir domėjosi literatūra. Adriano laikais jis tapo imperatoriaus sekretoriumi, o netekęs tos tarnybos atsidėjo vien literatūrinei veiklai“.

Svetonijus parašė daug veikalų, bet ištiesai mus pasiekė tik „Dvylikos cezarių gyvenimo aprašymas“. Išliko dalis žymiųjų retorikų ir gramatikų biografijų. Kiti veikalai yra žinomi tik iš pavadinimų ir mus pasiekė tik atskiros jų nuotrupos²⁰⁴. Svetonijus buvo aukšto rango valdininkas ir žymus cezarių bei žymiųjų Romos veikėjų istorikas. Jam buvo prieinamas imperatorių archyvas, taip pat jis naudodavosi memuarais, pats užrašinėdavo amžininkų liudijimus²⁰⁵. Todėl galima sakyti, kad jo žinios buvo pagrįstos tikrais šaltiniais. Be to, dirbdamas imperatoriaus Adriano sekretoriumi, be abejo, iš paties imperatoriaus ar iš imperatoriui atsiųstų iš provincijų pranešimų Svetonijus sužinojo apie krikščionis ir jų religijos steigėją Kristų. Juk Adrianas imperatoriumi buvo 117–138 m.²⁰⁶, kai krikščionybė buvo išplitusi beveik visoje imperijoje. Mes, kalbėdami apie Plinijų Jaunesnį, matėme, kad jis, būdamas Bitinijoje prokonsulu, apie 111–113 m. susirašinėjo krikščionių reikalais su imperatoriumi Trajanu²⁰⁷.

²⁰² Plg. N.Maškinas, min. veik., p. 23; P.Dovydaitis, min. veik., p. 134.

²⁰³ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.

²⁰⁴ N.Maškinas, min. veik., p. 24.

²⁰⁵ Ten pat.

²⁰⁶ Ten pat.

²⁰⁷ C.Kirch, min. veik., p. 22–24.

Pats imperatorius Adrianas, pas kurį Svetonijus sekretoriavo, krikščionių reikalais susirašinėjo su Azijos prokonsulu Minucijum Fundanu ir Egipto konsulu Servijanu²⁰⁸. Visi nutarimai ir instrukcijos ėjo per imperatoriaus kanceliariją. Reikia turėti galvoje, kad Svetonijus buvo ne šiaip paprastas imperatorius sekretorius, bet kartu ir istorikas. Kad turėtų daugiau žinių, jis ne tik rausėsi po imperatorių archyvą, bet ir domėjosi tais dalykais, kurie eidavo pro kanceliarijos įstaigą, žinojo, kas dėjosi plačioje imperijoje. Taigi jis iš tiesioginių šaltinių ėmė žinias ir apie krikščionis bei Kristų. Kaip pagonis ir aukštas valdininkas, žinoma, su panieka ir iš aukšto žiūrėjo į krikščionis. Kristaus mokslas kaip pagoniui jam buvo ne kas kita, kaip bjaurūs burtai, o krikščionys – liaudies kiršintojai prieš Romos valdžią. Taip manyti davė pagrindą įvairūs skelbėsi netikrieji mesijai. Vienas toks, kaip tik Adrianui viešpataujant, Simonas Bar Kochba pasiskelbė Judejoje mesijumi ir 132–135 m. surengė sukilimą Judėjoje²⁰⁹. Sukilėliai užėmė tą vietovę, kur buvo sugriauta Jeruzalė. O romėnai čia ketino statyti Elijos Kapitulinos miestą. Roma turėjo sutelkti daug kariuomenės jėgų, kad numalšintų tariamojo mesijo sukeltus ir kariaujančius žydus²¹⁰. Kadangi ir Kristus buvo vadinamas Mesiju, tai Svetonijaus akyse jis buvo vienas iš panašių liaudies kiršintojų, apsišaukėlių mesijų. Užtat jis manė, kad nereikėtų specialiai rašyti apie Kristų, ir tik tarp kitko prabėgomis apie jį užsimena. Tačiau mūsų klausimui nesvarbu, kaip jis apie Kristų ir krikščionybę manė, mums svarbu, ar jis užsimena apie Kristų.

Svetonijus veikale „De vita cesarum“, parašytame apie 120 m., imperatoriaus Klaudijaus biografijoje štai ką rašo: *Judeos Impulsore Chresto assidue tumultantes Roma expulit* (Žydus, nuolat dėl Kristaus nerimaujančius, išvijo iš Romos)²¹¹.

Taip pat ir Nerono biografijoje Svetonijus rašo: *afficti supliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae* (Buvo nuteisti mirti krikščionys, kurie laikosi naujų ir žalingų prietarų)²¹².

Dėl šių tekstų autentiškumo niekas neabejoja²¹³. Pirmasis tekstas, paimtas iš Klaudijaus biografijos, aiškiai kalba apie Kristų, dėl kurio žydai labai nesutarė²¹⁴. Šis trumpas tekstas rodo, kad čia minimas *Chresto* yra ne kas kitas, kaip Kristus – krikščionių religijos autorius. Kaip matėme, Svetonijaus laikais krikščionybė buvo jau plačiai žinoma. Jei čia *Chresto* būtų buvęs ne krikščionybės įsteigėjas, o koks nežinomas žydas, be abejo,

²⁰⁸ Ten pat, p. 30–32.

²⁰⁹ N.Maškėnas, min. veik., p. 445.

²¹⁰ Ten pat.

²¹¹ C.Kirch, p. 33.

²¹² Ten pat, p. 34.

²¹³ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 137.

²¹⁴ Plg. B.Čėsnys, min. veik., p. 5

Svetonijus būtų pridėjęs *quodam Chresto*²¹⁵. Be to, yra žinoma, kad romėnai krikščionis vadindavo *chrestiani*²¹⁶. Taip pat Šventojo Rašto kodekse, kuris vadinamas *Sinaiticus*, rašoma *chrestianus* (o ne *christianus*)²¹⁷. Taigi nieko nuostabaus, kad ir Svetonijus vartojo vardo formą *Chrestus*, o ne *Christus*. Kadangi rašymo metu Kristus buvo plačiai žinomas kaip krikščionybės steigėjas, tai Svetonijus be jokių paaiškinimų tiesiog ir parašė: „Žydus nuolat dėl Kristaus (Chresto) nerimaujančius, išvijo iš Romos“. Iš tikrųjų žydai dažnai įvairiose vietose dėl Kristaus ir jo mokslo sukeldavo įnirtingas riaušes. Tai liudija Apaštalų darbų knyga. Kur tik pasirodydavo Kristaus apaštalai ir skelbdavo jo mokslą, įsiliepsnodavo žydų nesutarimai ir ginčai²¹⁸. Taip pat ir Romoje apaštalui Pauliui skelbiant Kristaus mokslą kilo didelių nesutarimų ir ginčų²¹⁹. Paulius rašo, kad krikščionių bendruomenių jau buvo ir prieš jam atvykstant į Romą²²⁰. Taigi Klaudijaus laikais, nuolat žydams besivaidijant dėl Kristaus, imperatorius, matyt, sumanė atnaujinti Tiberijaus ir Gajaus Cezario Kaligulos dekretą, kuriuo išvarė žydus iš Romos miesto²²¹. Čia Svetonijus neteigia, kad žydai vien tik už neramumus dėl Kristaus buvo išvaryti iš miesto. Taip pat neteigia, kad visus žydus išvarė. Tie žydų religiniai nesutarimai ir peštynės greičiausiai buvo tik proga paskelbti minėtą dekretą²²². Ir atrodo, kad Klaudijaus valdymo pabaigoje žydai vėl galėjo gyventi Romoje, nes tuoj po Kristaus mirties apaštalas Paulius, atvykęs į Romą, rado žydų bendruomenę²²³. Ypač žydams atsidarė vartai į Romą, kai imperatorius Neronas vedė žydę Poppėją Sabiną, kuri globojo ir užtarė žydus²²⁴. Kad Klaudijus išvarė kai kuriuos žydus, patvirtina ir Apaštalų darbų knyga. Paulius, iš Atėnų atvykęs į Korintą, „sutiko vieną iš Ponto kilusį žydą, vardu Akvilas, su žmona Priskile, neseniai atsikėlusius iš Italijos. Mat Klaudijus buvo išleidęs įsakymą visiems žydams išsikraustyti iš Romos. Jis apsigyveno prie jų“²²⁵.

Antras Svetonijaus tekstas, kurį užtinkame imperatoriaus Nerono biografijoje, dar stipriau paremia Tacito „Annales“, 15, 44 tekstą. Čia, kaip rašo N.Maškinas, Svetonijaus tekstas, jog „buvo nuteisti mirti krikš-

²¹⁵ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 138.

²¹⁶ B.Čėsnys, min. veik., p. 5.

²¹⁷ P.Dovydaitis, min. veik., p. 138.

²¹⁸ Plg. Apd 13, 50.14, 18. 23,9–31. 24, 1–27.

²¹⁹ Apd. 28, 24.

²²⁰ Rom 1,7–9.

²²¹ Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p. 151–152.

²²² Ten pat.

²²³ Apd 28, 23; Kellner, min. veik. P. 383.

²²⁴ Plg. J.Flavius, *Vita Josephi*, p. 2 (550).

²²⁵ Apd 18, 2.

čionys, kurie laikėsi naujų žalingų prietarų“, patvirtina Tacito aprašytą krikščionių persekiojimą po Romos gaisro²²⁶. Vadinasi, patvirtina ir visą 15, 44 tekstą, kur liudijamas ir Kristaus istoriškumas.

Taigi šitie du Svetonijaus tekstai, kuriuos randame šalia kitų žinių Klaudijaus ir Nerono biografijose, stipriai paremia ir taip tvirtą Tacito pateikiamą Kristaus istoriškumo liudijimą.

IŠVADOS. Apibendrinkime visų romėnų istorikų liudijimus apie Kristaus istoriškumą. Plinijus Jaunesnysis, aukšto rango Romos imperijos pareigūnas, artimas imperatoriaus Trajano žmogus, Bitinijos valdytojas, susirūpinęs rašo, kad esanti bendruomenė, kurios vardas kilęs iš jos įkūrėjo Kristaus. Todėl jie vadinasi krikščionimis. Krikščionys pasiryžę geriau mirti, negu išsižadėti Kristaus. Jie net garbina Kristų kaip Dievą²²⁷. Tačiau konkrečiai, kas tas Kristus, iš kur jis kilęs, Plinijus mums nepasako.

Imame kito, vieno iš žymiausių ir objektyviausių Romos istoriografų – Tacito parašytą veikalą „Annales“ ir atsiverčiame 15 knyga 44 eilutę. Čia randame aiškiai parašyta: *Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperante, per procuratorem Pontium Pilatum, supplicio affectus erat*. Šį tekstą perskaičius nebelieka jokios abejonės, kad Kristus yra istorinis asmuo. Juk čia vardai Tiberijus, Pilatas yra istoriniai. Jeigu Kristus būtų išgalvotas asmuo, tai ir jo pasmerkimas ir nužudymas būtų fantazija, o juk šie veiksmai priskiriami imperatoriui Tiberijui ir Pilotui, Judėjos prokuratoriui. Tokių nesąmonių niekas Tacitui nedrįsta primesti.

Jeigu skaitant Plinijų Jaunesnįjį galėjo kilti tam tikrų abejonų, kas tas Kristus yra, tai skaitant Tacito „Annales“ visos abejonės ir svyravimai galutinai išsisklaido. Mes sužinome, kad Kristus yra istorinis asmuo, krikščionybės įsteigėjas, imperatoriaus Trajano laikais Poncijaus Pilato nuteistas mirti. Skaitydami „Annales“ 15, 44 taip pat sužinome, kad krikščionybės pradžia – tai Judėja. Juk Tacitas rašo: *non modum Judeam, originem eius mali*²²⁸, taigi ir Kristus yra Judėjoje gyvenęs, ten įsteigęs krikščionybę ir ten buvęs Pilato, valdžiusio Judėją nuo 26 iki 36 m.²²⁹, nuteistas mirti. Štai pagaliau sužinojome ne tik tai, kad Kristus gyveno, bet ir kur gyveno bei kur mirė.

Šių dviejų pagonių liudijimus, patvirtinančius Kristaus istoriškumą, kaip matėme, patvirtina ir trečias žymus romėnų istorikas, imperatoriaus Adriano sekretorius Svetonijus. Kaip matėme, Svetonijus Tacito „Anna-

²²⁶ N.Maškinas, min. veik., p. 508.

²²⁷ Plg. C.Kirch, p. 22–24.

²²⁸ P.C.Tacitus, Annales, 15, 44.

²²⁹ Kellner, min. veik., p. 145.

les“ 15, 44 tekstą patvirtina, minėdamas Kristų ir krikščionių persekiojimus Nerono laikais²³⁰.

Reikia pabrėžti, kad vėliau atsiranda vis daugiau balsų, patvirtinančių Kristaus istoriškumą. Jie visi, pradedant imperatoriumi Adrianu²³¹, rašytojais istorikais Numenijum, Flegonu, Galenu ir baigiant aršiuoju krikščionybės priešininku Celsu, kalba apie Kristų kaip istorinį asmenį²³². Pradedant Celsu ir jo amžininkais Lukijanu, Frontonu ir kt., užvirė arši polemikinė kova tarp krikščionių ir pagonių dėl Kristaus mokslo ir jo asmens dieviškumo. Tačiau nė vienas krikščionybės priešininkas nemėgino pagrįstai suabejoti Kristaus buvimu, nors jie itin piktai puolė Kristaus mokslą²³³. Mes jų pasisakymų nenagrinėsime todėl, kad jie priklauso vėlesniam negu mūsų aptartieji istorikai laikotarpiui. Tada jau buvo daug tiek istorikų, tiek filosofų ar rašytojų, kalbėjusių apie Kristų ir krikščionybę. Mūsų tikslas buvo pažvelgti, ką sakė Kristaus istoriškumo klausimu nekrikščionys istorikai, buvę arčiausiai Kristaus. Apie vėlesnius svarbu pasakyti tiek, kad jie remia Plinijaus Jaunesniojo, Tacito ir Svetonijaus liudijimus apie Kristaus istoriškumą. Plinijaus Jaunesniojo, Tacito, Svetonijaus liudijimai yra svarbūs todėl, kad išsklaido visas abejones dėl Kristaus istoriškumo. Tačiau nepaisydami minėtųjų trijų Romos istorikų nuomonės, taip pat visų kitų liudijimų apie Kristaus istoriškumą, mes vis tiek neabejotinai tikime, kad Kristus gyveno, kad jis įsteigė krikščionių religiją. Nors toji krikščionybė buvo vadinama prietarais ir kitais niekinamaisiais vardais, tačiau tos „blogybės“ autorius yra Kristus iš Judėjos²³⁴. Tai istorinis faktas. Gal pagonims ir Romai nemalonus, bet faktas, gal dėmesio nevertas faktas, kurio jie vis dėlto negalėjo nutylėti. Jie jį patyrė ir, negalėdami jo paneigti, bent glaustai užfiksavo savo raštuose. Reikia pasakyti, kad niekas negali jų apkaltinti šališkumu, nes jie krikščionių priešai.

Pagaliau prie tų romėnų liudijimų prijunkime žinomus žydų J.Flaviiaus, rabinų literatūros liudijimus apie Kristaus istoriškumą, ir su visu istorišku tikrumu, be jokios abejonės galėsime pasakyti: Kristus tikrai gyveno.

Norėdami sužinoti, kas tas Kristus buvo, turime kreiptis jau į krikščionių liudijimus. Kristaus mokiniai ir jo sekėjai, kurie su juo kartu gyveno, valgė, girdėjo jo mokslą, matė jo darbus ir už jį padėjo galvas, tie, be abejo, gali ne tik paliudyti jo buvimą, bet ir tai, koks jis buvo, ką jis skelbė.

²³⁰ C.Kirch, p. 33–34.

²³¹ Ten pat, p. 30–32.

²³² Plg. P.Dovydaitis, min. veik., p.142.

²³³ Ten pat.

²³⁴ P.C.Tacitus, *Annales*, 15, 44.